

Eesti inimvara
raport (IVAR):
võtmeprobleemid
ja lahendused
2010

Säästva arengu komisjon

Eesti inimvara raport (IVAR): võtmeprobleemid ja lahendused 2010

Raportöör Eesti Koostöö Kogu

2010

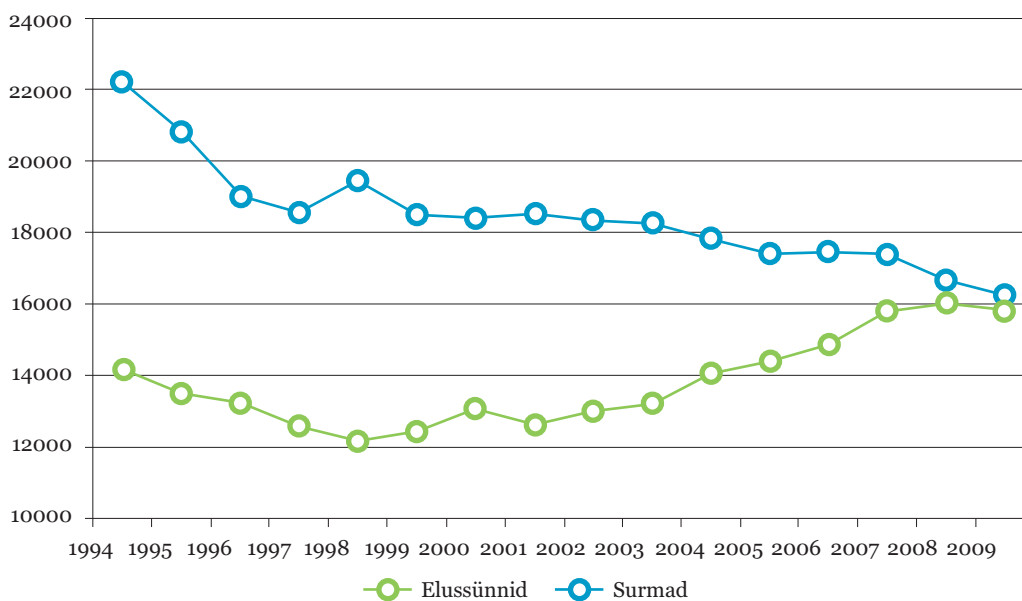
Sisukord

1. Sissejuhatus	4
2. Inimvara mõiste	6
3. Rahvastikuprotsessid	8
4. Tervis	13
5. Haridus	16
6. Majandusstruktuur ja tööhõive	19
7. Ääremaad	22
8. Rahvusvähemused	25
9. Eesti inimvara kultuuriline rikastamine	28
10. Kokkuvõte. Eesti inimvara arendamise poliitikasoovitused	32
I. Rahvastiku arvukus ja tervis	32
II. Inimvara kvaliteet ja rakendus	33
III. Ühiskonna sidususe, sotsiaalse ja kultuurilise kapitali suurendamine	36
11. Lisad	39
Autorid	39
Viited	41

1. Sissejuhatus

Kahe aastakümnega on Eesti saavutanud suured rahvusvahelise tasandi eesmärgid: oleme liitunud Euroopa Liidu, NATO, Schengeni ruumi ja OECDga ning liitume peagi ka eurotsooniga. See võimaldab **asuda siseelu parimal viisil korraldama**, sh tasakaalukalt käsitlema ka seni delikaatseid teemasid. Säästva arengu komisjon on seisukohal, et Eesti ühiskonnas on vaja läbi rääkida pikaajalised arengueesmärgid ja leida igati kaalutud lahendused.

Säästva arengu komisjoni valitud raportöörina tõstatab Eesti Koostöö Kogu inimvara teema kui ühe Eesti pikaajalise arengu võtmeküsimuse. Eesti väiksuse tõttu on inimvaral riigi jätkusuutlikkuse tagamisel märksa olulisem roll kui suurriikides. Inimvara moodustavad inimesed, nende tervis ja töövõime ning personaalne kvaliteet: haritus, oskused ja võimed. Inimvara rakendamisel on kriitilise tähtsusega majanduse ja tööhõive struktuur, rahvakehandi sotsiaalne sidusus, kultuuri ja väärtuste ühtsus ning avatus ja motiveeritus uuteks arengusuundadeks.

Joonis 1. Sünnid ja surmad Eestis 1994-2009

Allikas: Eesti statistika

Eesti viimased valitsused on rakendanud mitmeid inimvara kasvatavaid ja säästvaid meetmeid: ühelt poolt sündimuse ja rahva tervise parandamiseks ning teisalt õnnetuste vältimiseks ja hälbiva käitumise vähendamiseks. See töö on andnud (eriti teiste Baltimaadega võrreldes) ka suurepäraseid tulemusi: kui 1994. aastal suri üle 8000 inimese rohkem, kui sündis, siis viimastel aastatel on iive

jõudsalt lähenenud nullile – 2009. aastal suri 269 inimest rohkem, kui sündis. Hoolimata praegusest rahvastiku stabiliseerumisest tuleb siiski tõdeda, et kahe viimase aastakümnega on Eesti rahvaarv ligi 200 000 inimese võrra vähenenud. Samas tuleb siin arvestada ka Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnenud remigratsiooni 1990. aastate alguses. Statistikaameti optimistliku rahvastikuprognoozi järgi väheneb aastaks 2050 Eesti kogurahvastik 86 500 inimese võrra, samas väheneb tööealine elanikkond 178 000 inimese võrra ja lisandub üle 100 000 eaka inimese. Vähenev ja vananev rahvastik kahandab investorite huvi Eesti vastu.

Majanduslik olukord ja töökohtade iseloom mõjutab omakorda inimvara kvaliteeti, rakendust ja rändeprotsesse. Seni domineerinud väikese lisandväärtusega harude taandumine praeguses kriisis on töötuks jätnud üle 130 000 peamiselt madalama kvalifikatsiooniga inimese. Pikaajalise massilise tööpuudusega seoses teravnevad sotsiaalprobleemid, millel on otsene negatiivne mõju inimvarale, sh laste arenguvõimalustele, ja mis põhjustavad osa elanikkonnarühmade marginaliseerumist ja seeläbi ühiskonnas ebastabiilsuse kasvu. Kriisi leevenedes **võib prognoosida aga omakorda kvalifitseeritud tööjõu puudust** – inimeste oskused ei vasta vajadustele. Hariduses, kus evime maailmas silmapaistvalt häid näitajaid, on aga kasvanud piirkondlik ja varanduslik kihistumine, suur on koolist väljalangus, killustunud kõrghariduses on kvaliteediprobleemid ning täiendus- ja ümberõppe rahastamine, maht ega kvaliteet ei ole piisavad. Selles valguses väärib tunnustust valitsuse pingutus suurendada 2009. aastal hariduskulutuste osakaalu 6,25%ni SKTst hoolimata oluliselt kahanenud eelarvest. Samas vajab haridussüsteem aga ulatuslikku sisemist reformi, toetamaks majanduse struktuurimuutust.

2010. aasta juunis võttis Euroopa Ülemkogu vastu strateegia „Euroopa 2020. aastal. Teadmispõhise, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia”¹ (edaspidi „Euroopa 2020” strateegia), millega siinse inimvara raporti (IVAR) tõstatatavatel probleemidel on oluline kattuvus: elanikkonna vananemine, vähene tööhõive, majanduse väike tootlikkus, haridusprobleemid jms. Inimvara lähtekohast soovitab „Euroopa 2020” strateegia kasvatada tööhõivet ja ennekõike luua kõrge kvalifikatsiooniga töökohti, parandada hariduse kvaliteeti, edendades selleks õpilaste ja praktikantide liikumist, suurendada haridussüsteemide avatust ja vastavust tööturu vajadustele.

Eestile nagu ka teistele Kesk- ja Ida-Euroopa maadele on tähtis ülesanne „Euroopa 2020” strateegia raames **teadmispõhise ja kaasava, s.o sotsiaalseid ja piirkondlikke erinevusi vähendava kasvu üheaegne saavutamine**. Ühelt poolt kiire majanduskasvu võimalustega kohanenud ja nüüd vähendatud koosseisudega riigihaldus ning teisalt killustunud regionaal- ja omavalitsushaldus ei pruugi tagada piisavalt paindlikku muutuste juhtimist kohapeal. Haridussüsteemis ei toimu piisava mahu ja kvaliteediga majandusele vajalike teadmiste ega oskuste siiret. Lahendus saab olla valdkondade komplekses käsitluses: ametkondade lاداس institutsioonilises koostöös pikaajaliste poliitikakavade koostamisel ja rakendamisel.

IVAR püüabki komplekselt käsitleda Eesti inimvara pikaajalisi probleeme ja nende lahendamise võimalusi aastal 2010 ning esitab poliitikasoovitused Vabariigi Valitsusele, asjaomastele valitsusasutustele, kohaliku omavalitsuse asutustele ja avalikkusele keskusteluks. IVAR arvestab Euroopa Liidu strateegia „Euroopa 2020. aastal” ja strateegia „Säästva Eesti 21” põhimõtteid. Tööd kureeris säästva arengu komisjon. Raporti koostamisel osalesid Anzori Barkalaja, Raul Eamets, Mati Heidmets, Maris Jesse, Rainer Kattel, Aado Keskpäik, Jaak Kliimask, Garri Raagmaa (toimetajana), Antti Roose, Viive-Riina Ruus, Tiit Tammaru ja Erik Terk. Raportit retsenseerisid ja aitasid koostada Marju Lauristin, Ivi Proos, Eva-Maria Asari, Ain Aaviksoo, Raivo Vare ja Eesti Koostöö Kogu meeskond.

2. Inimvara mõiste

Inimvara tähendus eesti keeles ei ole veel välja kujunenud. Eestis kasutati inimvara mõistet meile teadaolevalt esimest korda 15. novembril 2001 haridusfoorumi eelkohtumisel, kus teemaks oli „45+ – kuidas paremini rakendada meie inimvara”.

Inimvara (ingl *human asset*²) tähendab ettevõtete strateegilise juhtimise kirjanduses teadmusühiskonna inimeste kujunemist motiveeritud ja loovateks professionaalideks³. Et osa autorite⁴ järgi moodustab majanduslik kapital vaid 15–36% ühiskondlikust koguvarast, pööratakse nii ettevõtetes kui ka riiklikus poliitikas inimestega seotud varadele üha enam tähelepanu. Inimvara⁵ kätkeb kogu ühiskonnale laiendatuna nelja mõõdet: (1) rahvastiku suurus ja dünaamika, (2) rahvastiku struktuur, jaotus eri rühmadeks, (3) inimeste tervis, töövoime, teadmised, väärtused ja hoiakud ning (4) inimeste võimetekohane ja efektiivne rakendatus ühiskonna arengusse. Inimvara arendamiseks on vaja (1) luua visioon riigi ja inimvara arengu suundumuste kohta, (2) sõnastada sellest lähtuvalt riigi ja inimvara arengu eesmärgid ning algtatada nende üle avalik arutelu, (3) koondada ressursid inimvara arenguks vajalike tingimuste loomiseks: ühelt poolt muuta majandusstruktuuri teadmuspõhisemaks ja kasvatada tootlikkust, teiselt poolt aga suurendada ühiskonna sidusust, inimeste ja institutsioonide vahelist usaldust, ühistegevuse motivatsiooni ja loovust – nii nagu see on kavandatud ka „Euroopa 2020” strateegias.

Inimvarale lähedane mõiste on **inimareng**⁶, mis kätkeb materiaalse heaolu ja tervise optimeerimist ning mida mõõtvat inimarengu indeksi aluseks on SKT elaniku kohta, hariduse (kirjaoskus ja tasemehariduses osaluse määr) ja tervise (oodatava eluea pikkus) näitajad. ÜRO arenguprogrammi egiidi all koostatakse ülemaailmseid⁷ ja paralleelselt ka riiklike⁸ inimarengu analüütilisi aruandeid. Alates 2006. aastast annab Eesti inimarengu aruannet (EIA) välja Eesti Koostöö Kogu, arvestades sealjuures väljakujunenud rahvusvahelist formaati. Maailmapanga meetodika alusel on Eestis katsetatud ka **rahvusliku rikkuse kontseptsiooni**⁹ (*genuine savings*¹⁰), milleks summeeritakse inim- ja sotsiaalne kapital, loodusvarad ja majanduskapital, kohandades rahvusliku puhassäästmise looduskapitali kulumi ja inimkapitali investeeringutega. Rahvusliku rikkuse kontseptsioon pole Eestis ja teistes arenenud maades laialdast rakendust leidnud.

Sõna „vara” kannab läänemeresoome ühistüvelist tähendusvälja, mille tähendused on „hinge- line turva(tunne)”; „säätetud omand või asjad, ressursid”; „võimalus”, aga ka „täpsus, kaitse”; „osadus”; „õigus kasutada”. Seega on tegu laiema tähendustaugastaga, kui sellel sõnal on tänapäeva tavakasutuses materiaalse omandi tähistajana.

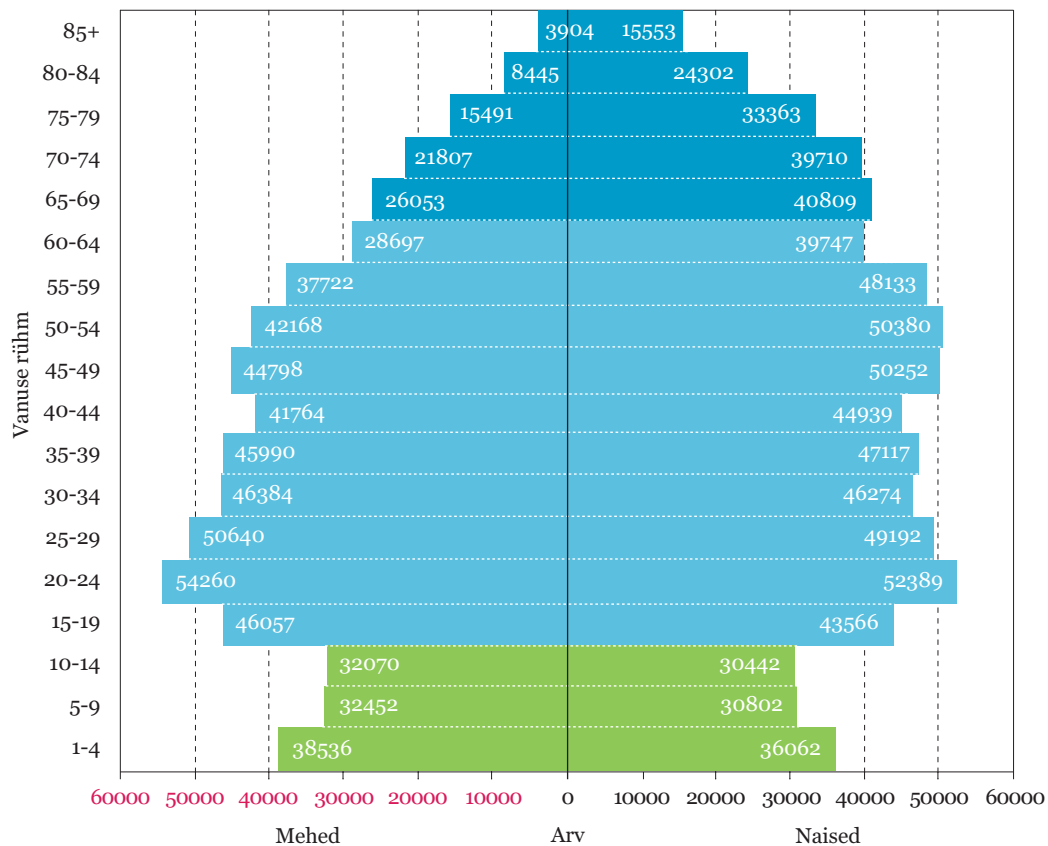
Inglise keeles on „vara” (asset) kõik, mis on väärtuslik ja kasulik, seda iseloomustavad omadused on veel „kvaliteet”, „ressurss”, „eelis”, „erilisus” ja „kindlus”, seega samuti märksa laiem tähendus kui vaid rahas mõõdetav.

Sõnas „inimvara” tuleks niisiis mõista selle laiemat tähendusvälja (vt ka kiil 1). Inimvara puhul saab peale **määratluse** esile tuua kolm lisaosist, millele eraldi tähelepanu pöörata: need on (1) intellektuaalsed, (2) sotsiaalsed ja (3) tahterakenduse (motivatsiooni) varad. Kõrge arengutaseme saavutamiseks on oluline **inimkapital** ehk inimeste haritus ja võimekus¹¹. Kõrgema haridustaseme maad (nt Eesti) on saanud mitu korda enam välisinvesteeringuid kui vähem haritud tööjõuga riigid¹². Ühiskonna toimimiseks on ülimalt oluline ka **sotsiaalkapital**: toimiv koostöö ja usaldus ning seda soodustavad institutsioonid ja mitteformaalsed võrgustikud¹³, mis tagavad ühiskonna pikaajalise jätkusuutliku arengu¹⁴. Pikaajalise arengu tulemusel ühiskonnas kujunenud märgisüsteemid, üldtunnustatud väärtused ja käitumisnormid, ühine sotsiaalne mälu ja identiteet, elulaad ja käitumistavad moodustavad **kultuurilise kapitali**¹⁵, mille omandamine ja loov kasutamine on inimvara kvaliteedi oluline dimensioon.

Kokkuvõtvalt moodustab inimvara IVARi autorite määratletuna (1) rahvastik, (2) selle tervis ja töö- võime, (3) inimeste personaalne kvaliteet: haritus, oskused ja võimed, (4) võimalus neid realiseerida, s.o vastav majanduse ja tööhõive struktuur, (5) rahvakehandi sotsiaalne sidusus, ühiskonna eri osaliste panuse arvestamine ning (6) kultuuri ja väärtuste ühtsus, avatus ja motiveeritus uuteks arengusuundadeks. Eesti pikaajaline eesmärk peaks olema tagada rahva arvuline stabiilsus, tervis ja pikaajalisus, sotsiaalne ja kultuuriline sidusus, maailma parimatega võrreldav kvaliteet ning võimalikult suur rakendatus.

3. Rahvastikuprotsessid

ÜRO 2002. aastal koostatud rahvastikuprognoo si keskvariandi kohaselt pidi Eestis 2050. aastal elama vaid 657 000 inimest. Mure riigi ja rahva tuleviku pärast käivitas ühiskonnas laialdase avaliku arutelu. Hakati rakendama sündimust toetavat, turvalisust kasvatavat ja rahva tervist arendavat poliitikat, mis nagu ka üldise jõukuse kasv viis sündimuse ja tervisenäitajate paranemisele. Eesti Statistikaameti prognoosi kohaselt on Eesti rahva arv 2050. aastal 1,25 mln, mis on praegusega võrreldes 86 000 inimese võrra vähem, pealegi juba märksa ebasoodsama vanuskoosseisuga.

Joonis 2. Eesti rahvastiku soo-vanuskoosseis 2009

Allikas: Rahvastikuregister

Eesti rahvaarvu vähenemine tuleneb väikesest sündimusest, suurest suremusest ja väljarändest. Sündide arv sõltub olemasoleva rahvastiku vanuskoosseisust (mida ei saa mõjutada) ja rahvastiku demograafilisest käitumisest (mida saab teatud piirides mõjutada). 1988. aastal sündis Eestis 25 000 last, 1998. aastal aga üksnes 12 000, mistõttu on 1990. aastate põlvkond ligikaudu

poole väiksem (joonis 2). 1988. aastal oli sündimuse kõrgseis (SSK^a 2,3). SSK vähenes 1998. aastal 1,3ni, misjärel see kasvas taas 2009. aastaks 1,63ni (2008 – 1,66). See on suurem kui enamikus Ida-Euroopa riikides, kuid mõnevõrra väiksem kui Põhjamaades (Rootsi SSK oli 2009 aastal 1,94¹⁶ ja Soomes 1,86¹⁷). 1990. aastate põlvkonna väiksus mõjutab järgmise 20–30 aasta jooksul sündide arvu enam kui sündimuskäitumine ehk see, kui palju sünnib keskmiselt lapsi ühe naise kohta.

Eri suurusega põlvkonnad põhjustavad demograafilisi laineid ja probleeme ühiskonnaelu korraldamisel. Nii on praegu tööturule suunduv 1980. aastate arvukas põlvkond raskustes rakenduse ja elamispinna leidmisega. Järk-järgult jõuab sünnitus- ja rändevanusesse 1990. aastate põlvkond, mis on peaaegu poole väiksem, tuues kaasa nii sündide kui ka rände vähenemise. 1990. aastate väike põlvkond tingib aga praeguse koolide alatäitumise ja kümne aasta pärast tõsise töajärgu puuduse. Seega ei ole tulevikus põlvkondade eri suuruse tõttu stabiilset rahvastikuarengut oodata. Küll aga saab püüelda selle poole, et iga põlvkond eraldi võetuna taastoodaks iseenast. Nimelt näitavad uurimused, et Eesti perre soovitakse keskmiselt 2,3 last ja selle soovi täitumist takistavad kõige enam majanduslikud ja eluaseme probleemid, pooleli olevad õpingud ning ebakindlus tuleviku suhtes, nt mure laste hariduse pärast¹⁸, väikesed toetused pärast 1,5 aasta möödumist. Minimaalne vahe soovitud ja tegeliku laste arvu vahel ongi parim poliitika mõõdupuu. Laste saamist ei soosi takistused töö ja pereelu ühitamisel. 46% eestimaalasi leidis 2008. aastal, et töö ja pereelu ühitamine on neile raske. Oluline takistus on lasteaiakohtade nappus (ligi 40% omavalitsustes tuleb vanematel oodata lasteaiaga järjekorras¹⁹), aga ka alternatiivsete (nt õhtuste) hoiuvõimaluste vähesus ja kallidus. Hirm kaotada kutsealane professionaalsus ja raskused pärast kodus olemist tööturule naasmisel ei soosi samuti laste saamist. Rahvusvahelise kogemuse põhjal annab rahvastikupoliitika soovitud tulemusi vaid pikaajaliselt. Seega on (eriti vähenenud eelarve tingimustes) oluline **jätkata viimasel kümnendil häid tulemusi andnud sündimust kasvatanud meetmeid** – vanemahüvitist, lapsepuhkust, riiklikult toetatud lastehoid – ja neid edasi arendada, nt paindlikumat osaaajatööd võimaldava lapsepuhkuse ja väikelaste vanemate tööturule naasmise soodustamise abil.

Ühtekokku **elab maailmas praegu 1 060 000 eestlast**, neist 930 000 Eestis ja **u 130 000 ehk 12% võõrsil**. Pidevalt väheneb nn idadiasporaa, peamiselt Venemaa seni kõige arvukam eestlaskond, eakate inimeste suure osakaalu ja noorte sulandumise tõttu. Lääneriikides elavate eestlaste arv on püsinud viimased kuus aastakümnet stabiilne tänu 1990. aastatel alguse saanud uusväljarändele, eestlaste arv on uutes väljarändemaades, eriti Soomes, kiiresti kasvanud. Uusväljarände puhul on seejuures tegemist kahe (sageli siiski raskesti eristatava) tüübiga: ajutiselt välismaal õppivate ja töötavate ning Eestist lõplikult lahkunud inimestega. Esimene väljarändajate rühm jätab Eestist lahkumise ulatusest ekslikult suure mulje. Ühelt poolt on see positiivne, kui inimesed omandavad välismaal uusi teadmisi ja töökogemusi. Teiselt poolt on oluline, et suurem osa pöörduks Eestisse tagasi, leiaks siin tegevust ja/või oleks kodumaaga pidevas kontaktis. Selle eeldus on võimalus oma välismaal kogutud teadmisi ja oskusi Eestis rakendada.

Kuid ka alaliselt välismaale siirdunud eestlased ei pruugi olla Eesti riigile kadunud, vaid hoopis sil-laks Eesti avanemisel ülejäänud maailmale. Üks võimalus on pakkuda senisest aktiivsemalt Eestis õppimisvõimalusi emigreerunutele ja nende lastele-lastelastele. Iirimaa, Iisrael, Taiwan ja nüüd ka Eesti on teinud programme, millega luuakse töökohti välismaal töötavatele rahvaskaaslastest tipp-spetsialistidele. Kaasmaalasi on rakendatud nii ettevõtlusvõrgustike loomiseks sihtkohamaades kui ka

---

a SSK – sündimuse summaarne kordaja ehk sündide arv keskmiselt ühe naise kohta. Rahvastiku taastootmiseks on vajalik keskmiselt 2,1 last naise kohta.

teistesse rahvusvahelistesse võrgustikesse sisenemiseks ning teatud protsesside mõjutamiseks. Eestis on see varemgi toimunud, kuid koordineerimatult ja kaugeltki mitte kõikides eluvaldkondades. Positiivsena võib esile tuua Kaubandus- ja Tööstuskoja projekti „Talendid koju!”, mis käivitati Riigikantselei rahastamisel. Olemas on ka portaal www.eesti.ee/rahvuskaaslased, kuid seda ei kasutata kuigi aktiivselt. Ilmselt oleks ratsionaalne mujal elavate eestlaste ressursi senisest veelgi enam rakendada, mh Eesti tutvustamisel maailmas ja Eesti professionaalsete võrgustike rahvusvahelistumisel.

Rahvaarv oleneb Euroopas üha enam rändest. Euroopa Liidu riikides on sarnased rännet reguleerivad põhimõtted: vaba tööjõu liikumine liikmesriikide vahel ning Genfi konventsioonil põhinev põgenike vastuvõtmine kolmandatest riikidest humanitaarsetel kaalutlustel. Euroopa Liidu rändepoliitika ühtlustub, mille näide on Euroopa ühtse põgenike vastuvõtmise süsteemi väljatöötamine ning nn sinine kaart kõrge kvalifikatsiooniga tööjõu sisserände soodustamiseks. Eesti ega teised Ida-Euroopa riigid ei osale veel globaalses põhi-lõuna-rändesüsteemis (ei võta põgenikke vastu), kuid seda olulisem on siit väljaränne jõukamatesse Euroopa riikidesse. Eesti vajab arutelu rände- ja pagulaspoliitika vallas.

Inimvara vaatepunktist on ränne keskne teema. **Täpsed andmed Eesti inimeste liikumise kohta aga puuduvad.** Eriti aeg-ajalt maailmas toimuvate looduskatastroofide või terroriaktide puhul, aga ka kodustes tsiviiltoimingutes oleks riigil oluline teada oma inimeste asukohta. Ilmselt ei piisa normatiivide kehtestamisest, vaja on sihtaktatsioonidega juurutada ka vastav registreerimiskultuur. 2011. aasta rahvaloendus oleks hea lähtepunkt vastava selgitustöö ja andmete korrastamisega alustamiseks.

Joonis 3. Eesti registreeritud väljaränne 2000–2009 ja saldo

Allikas: Eesti statistika (2004–2009) ja rahvastikuregister

1990. aastate alguses toimus rahvusvähemuste ulatuslik lahkumine Eestist. 2000. aastal oli rahvusvähemuste arv 130 000 inimese võrra väiksem^b. Lisaks lahkus veel 10 000 eestlast. XXI sajandi esimesel kümnendil oli Eesti rändesaldo endise Nõukogude Liidu aladega taas positiivne, kuid samas hoogustus ka väljaränne jõukamatesse Euroopa riikidesse: Eestisse saabus rahvastikuregistri andmeil 2000.–2009. aastal 17 318 ning välja rändas 28 676, sh Soome 19 775 inimest^c. Väljaränne kasvab hüppeliselt pärast Eesti liitumist Euroopa Liiduga (joonis 3). Peamiselt lahkuvad Eestist noored (paljud neist õppima) ja madalama haridustasemega inimesed (lihttöödele), kõrgharidusega on lahkujatest iga kümnes.

Suur osa väljarändest on ajutine. Pere- ja sündimusuuringu andmetel²⁰ on 1974–1983 sündinud naistest u 15%-l välismaal elamise kogemus. Eestist alaliselt lahkuda soovib sama uuringu andmetel alla 1% tööealisest rahvastikust. Pigem tuleb kaugemas perspektiivis seoses Eesti jõukuse kasvu ja Euroopa Liidu sisserändepoliitika harmoneerimisega arvestada sisserände suurenemist. Näiteks soovivad Lõuna-Euroopa riigid, kuhu saabub väga suur osa Euroopa Liitu jõudvatest põgenikest, põgenike õiglasemat jaotamist Euroopa Liidu riikide vahel. Kümne aasta perspektiivis hakkab ebasoodsast vanusstruktuurist tulenevalt ilmselt nappima töötajaid paljudes eluvaldkondades, mistõttu on oluline immigratsiooni kaudu Eestile vajaliku oskusteabega tööjõu ressursside täiendamine²¹.

Edukas rändepoliitika kätkeb endas märksa enam kui registreerimisformaalsuste lihtsustamist. Nii talendikate eestimaalaste tagasirände kui ka kutsutavate spetsialistide Eestisse tulekul on peale karjäärivõimaluste loomise tähtis ka elukeskkonna kvaliteet, sh nt teenindajate keeleoskus ja mitmekeelsete koolide-lasteaedade olemasolu, Eesti tuntus ja maine ning siinsete elanike tolerantsus teistsuguse kultuuriga inimeste vastu.

Üks olulisim Eesti inimvara muutumist iseloomustavatest protsessidest on rahvastiku vananemine. Rahvastiku vananemist mõõdetakse 65-aastaste ja vanemate inimeste osakaaluna kogurahvastikus. See ei ole iseseisev protsess, vaid sündimuse ja suremuse ning pikaajaliste rändemuutuste tulemus. Nii ei saa mõjutada vananemist iseseisvalt, küll aga selle aluseks olevaid protsesse. 2009. aastal oli Eestis 229 000 üle 65-aastast inimest (eakat) ehk 17,1% kogu rahvastikust. Eestis hakkab eakate osakaal kiiresti kasvama 2020. aasta paiku, kui pensioniikka jõuab praegu 45–59 aasta vanune arvukas põlvkond (vt joonis 1). 2030. aastal on eakaid Eurostati prognoosi²² alusel 282 000 (21,2%) ja 2050. aastal 328 000 (27,4%), mistõttu praegune **eakate ja tööealiste (15–64 a vanuste) suhtarv 1/4 (25%) kasvab 2030. aastaks 1/3-le ja 2050. aastaks peaaegu 1/2-le (47%)**. Eesti rahvastiku vanuseline koosseis muutub sarnaselt Euroopa Liiduga tervikuna (tabel 1) ning eakate inimeste osakaal jõuab ligi kolmandikuni kogurahvastikust.

b 2000. a rahvaloenduse järgi 160 000. Loendusvea tõttu alaloendati hinnanguliselt u 30 000 inimest. Venemaa statistikaamet annab Eestist Venemaale rännanute arvuks samal ajal 75 000 inimest. Sellele arvule lisandub veel teiste rahvusvähemuste (eelkõige ukrainlased ja valgevenelased) väljaränne endisele kodumaale ning samuti 1990. aastatel alanud väljaränne peamiselt jõukamatesse Euroopa riikidesse.

c Ilmselgelt ei peegelda need andmed väljarände koguulatust. Küsitlusuuringute (migratsiooniuring 2000, 2003, 2006) järgi on Soome ränne ligikaudu poole suurem registreeritust.

Tabel 1. Laste, tööealiste ja pensioniealiste osakaal (%) Eestis ja Euroopa Liidus

	2008			2060		
	0–14	15–64	65+	0–14	15–64	65+
Eesti	15	68	17	14	55	31
EL	16	67	17	14	56	30

Allikas: Eurostat

See tähendab ühelt poolt suurenevaid ühiskondlikke kulutusi pensionidele, sh vajadust pöörata suurt tähelepanu pensionipõlve individuaalsele kindlustamisele; tervishoiu- ja hooldusasutuste laiendamiseks; eakatega seotud töötajaskonna väljaõpetamiseks ja palkamiseks. Nii on paratamatult vaja jätkuvalt soodustada kahesuunalist arengut. Tuleb tugevdada isekogumisel põhinevaid pensionisüsteeme ning tagada pensionikogumisega seotud pikka ajaperspektiivi arvestades süsteemi võimalikult suur stabiilsus. Teiseks tuleks soodustada vanemaealiste majanduslikku aktiivsust ja tööhõivet. Pensioniealised saavad täiendada peagi nappima hakkavat tööjõuressurssi. See eeldab aga ühiskondliku suhtumise muutmist, vanemaealistele sobivate töökohtade loomist, (varasemate) paindlikumate pensioni- ja töövormide võimaldamist, täiendusõppesüsteemi kohandamist 45-aastastele ja vanematele inimestele sobivamaks.

4. Tervis

Eesti inimvara olulised näitajad on keskmine oodatav eluiga ning tervena elatud aastad ehk see, kui pikalt elatakse ilma tervisest tingitud igapäevaelu piiranguteta. Kuigi mõlemad näitajad on viimase 15 aasta jooksul paranenud, jääme allapoole Euroopa Liidu keskmist ning maha ka mõnest meist majanduslikult vähem jõukast riigist. Just varastest surmadest tingitud lühike eluiga alandab oluliselt Eesti kohta inimarengu indeksis. Eesti elanike keskmine eluiga on tunduvalt lühem kui enamikus Euroopa Liidu riikides, eriti meestel. Euroopa Liidus edestab Eesti meeste keskmise eluea poolest vaid naaberriike Lätit ja Leedut²³.

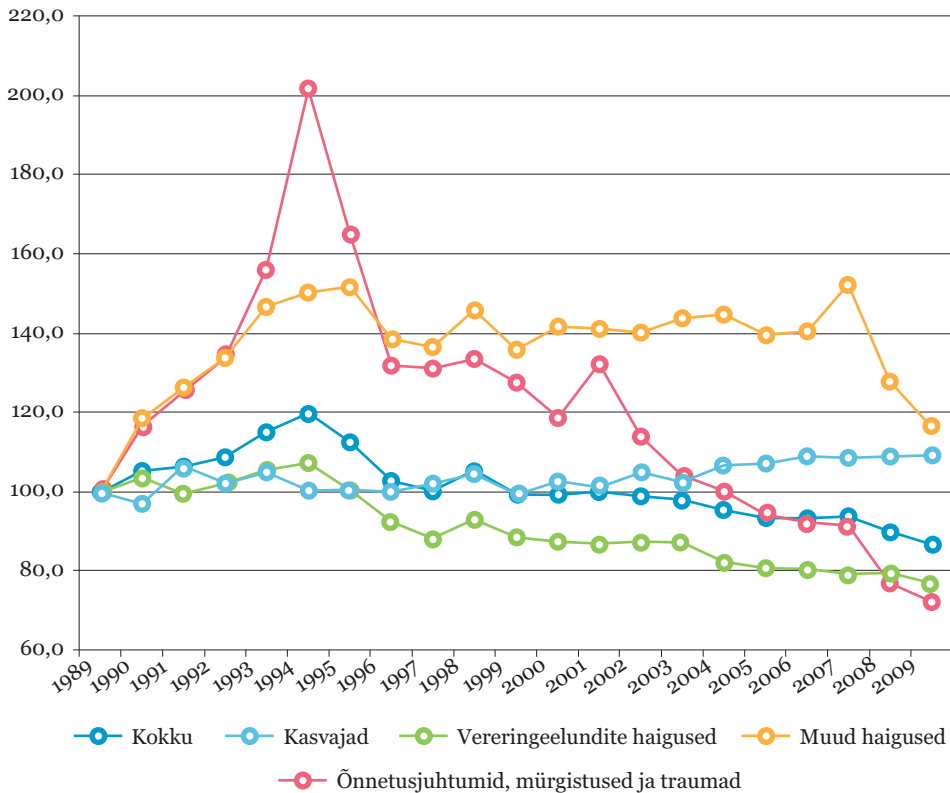
2008. aastal heaks kiidetud rahvastiku tervise arengukavas seadis Vabariigi Valitsus eesmärgiks Eesti elanike keskmise eluea tõusu aastaks 2020 naistel 84 aastani ja meestel 75 aastani. Eesmärgid on seatud ka tervena elatud eluaastatele: 2020. aastaks naistel 65 ja meestel 60. Nimetatud eesmärkide täitmise eeldus on varaste ehk enne 65. eluaastat toimuvate surmade vähendamine ja Eesti elanike tervisekäitumise paranemine. 2009. aastal oli tervena elatav eluiga keskmiselt 57 aastat, seejuures naistel 59 ja meestel 54,8 aastat. Viimase viie aastaga on **tervena elatav eluiga tõusnud 7 aasta võrra**, nii naistel kui ka meestel. Rahvastiku tervise arengukavas 2009–2020 on tervena elatava eluea 2012. aasta vahe-eesmärgiks seatud naistel 60 aastat ja meestel 54,5 aastat.

Tabel 2. Surma põhjused Eestis aastal 2009

	% kuni 65-aastaste surma põhjustest
Vereringeelundite haigused	54,6
Õnnetusjuhtumid, mürgistused ja traumad	22,3
Kasvajad	22,2
Seedeelundite haigused	3,9
Hingamis- ja südamehaigused	2,8
Psüühika- ja käitumishäired	0,9
Närvisüsteemi- ja tundeelundite haigused	1,7
Nakkus- ja parasiithaigused	0,9
Muu	5,9

Allikas: Eesti statistika

2009. aastal suri Eestis 16 081 inimest, neist üle veerandi e 4299 inimest enne 65-aastaseks saamist. Iga kolmanda tööeas inimese surma põhjus oli südame-veresoonkonnahaigus. Ligikaudu iga neljanda (kokku 1402) enne 65. eluaastat toimunud surma põhjustas õnnetusjuhtum, mürgistus või muu trauma. Õnnetuste tõttu hukkunutest olid 655 nooremad kui 65 aastat. Õnnetusjuhtumid surmapõhjusena on küll 1990. aastate keskpaigast alates peaaegu 2,5 korda vähenenud (joonis 4), kuid 100 000 elaniku kohta ületab Eesti Euroopa Liidu keskmist peaaegu kolm korda: 2007. aasta võrreldavatel andmetel vastavalt Eestis 74 surma 100 000 elaniku kohta ja Euroopa Liidus keskmiselt 25²⁴. Sealjuures on meeste osakaal õnnetusjuhtumites endiselt kolmveerand.

Joonis 4. Surma põhjuste dünaamika 1989–2009 (1989 = 100%)

Allikas: Eesti statistika

Avalikkuses pälviv Eestis enim tähelepanu liiklusõnnetustes kannatanute ja hukkunute arv. Järjepideva ja mitmetahulise tegevuskava elluviimise tulemusena on liiklussurmades vähenenud (118), moodustades 2009. aastal kõigist õnnetus- ja mürgistussurmades vaid 15%. Tööõnnetuste arv kasvas aga 2251-lt (sh surmaga lõppenuid 46) 1996. aastal 4073-ni (21) 2008. aastal. 2009. aastal on see osa majandusharude taandumise tulemusel küll kiiresti langenud 2927-ni (19)²⁵. Erinevalt enamikust Euroopa maadest pole Eestis seni rakendatud tööõnnetus- ja kutsehaiguskindlustuse süsteemi²⁶, mis motiveeriks ettevõtteid enam investeerima töökeskkonna ohutusse ja kvaliteeti.

Peamised käitumuslikud terviseriskid on alkoholi liigtarvitamine, suitsetamine, väike kehaline aktiivsus ning vähene puu- ja köögiviljade söömine. 2006. aasta andmete alusel²⁷ hinnati nende tegurite põhjustatud majanduslikku koormust Eestis. Konservatiivsel hinnangul oli alkoholi liigtarvitamise lisakulu üle 2,3 miljardi krooni, suitsetamisel üle miljardi krooni ja teistel väiksem. Suitsetamine on eri südamehaiguste, hingamiseldude haiguste ja kasvaja riskitegur. Suitsetamise vältimine ja suitsetamisest tuleneva kahju vähendamise vajalikkus on Eestis teadvustunud, igapäevasuutsetajate arv on vähenemas. Avalikes kohtades suitsetamise keelustamise tulemusena on töökohtadel suitsuses ruumis viibinud meeste arv vähenenud 55%-lt 1994. aastal alla 20% 2008. aastal. Naisi, kes puutuvad tööl kokku suitsuse keskkonnaga, oli 2008. aastal 5%.

Alkoholi liigtarvitamine on tõendatult riskitegur üle 50 haiguse, sealhulgas südame-veresoonkonna haiguste, mitme kasvaja, tuberkuloosi ning närvisüsteemi- ja psüühika haiguste puhul. Alkohol on oluline põhjus ka vigastuste ja mürgistuste tekkes. Konjunkturiinstituudi andmetel kasvas

alkoholi tarvitamine Eestis kuni 2008. aastani pidevalt²⁸. 2009. aastal see küll vähenes 15,8% (10,2 liitrit absoluutset alkoholi elaniku kohta)²⁹. Sama kinnitavad ka igal paarisaastal tehtavad täiskasvanute tervisekäitumise uuringud³⁰. **Alkoholi liigtarvitamise vähendamine võimaldaks enim Eesti elanike keskmist eluiga ja tervelt elatud aastaid kasvatada.** Alkoholi liigtarvitamisest tulenevat tervise- ja majanduskahju saab vähendada pikema ajavahemiku jooksul ametkondadevahelise järjekindla poliitika rakendamisega, pöörates erilist tähelepanu noortele, kellele alkohol ei peaks nii kättesaadav olema. 77% elanikkonnast on 2008. aasta küsitlusuuringu³¹ põhjal arvamisel, et alkoholi tarbimist peaks Eestis vähendama. Alkoholipoliitika rangete piirangutega on nõus 40% ja väheste piirangutega 45% elanikkonnast. Alkoholi liigtarvitamist saab vähendada meetmetega, mis ei ole kuigi kulukad: tarbimishoiakute kujundamise kampaaniad, kättesaadavuse vähendamine ja reklaami keelamine. Sealjuures on aga oluline just elanike, eriti noorte hoiakute kujundamine ja alkoholis peituvate ohtude alase teadlikkuse kasvatamine.

Alkoholipoliitika põhimõtted on Eestis välja töötatud, kuid seni kinnitamata. Alkoholist põhjustatud haiguste ravimise võimalused on Eestis olemas, kuid ärahoideteenused, sealhulgas varane nõustamine, alkoholismiravi ja rehabilitatsioonivõimalused ei ole piisavad. Eestis on liikluses lubatud vere alkoholisisaldus 0,2 promilli ning selle järjekindel kontroll on aidanud järk-järgult vähendada liikluskahju, kuid Soome ja Rootsi tasemest oleme joores juhtimise ning liikluskahju poolest jätkuvalt kõrgemal. Alkohol on öömüügikeelust hoolimata liiga kergelt kättesaadav. 93% 15–16-aastastest Eesti koolilastest on alkoholi tarvitanud ning lahja alkoholi kättesaadavust peab kergeks üle 60% noori³². Alkoholireklaami mõju tarbimisele, eriti noorte seas³³, on tõendatud. Eestis on olemas ajalised piirangud alkoholireklaamile tavameedias, mis siiski ei toimi piisavalt, kuna teismelised tavatsevad koos teiste pereliikmetega vaadata õhtuseid filme. Samuti on alkoholireklaami eetrisse lubatud noortele suunatud saadetes, nagu näiteks „Eesti otsib superstaari”. Ei täideta veel teisigi alkoholireklaami piiranguid, näiteks eiratakse massiliselt reklaamiseaduse § 29³⁴, mis sätestab: „Alkoholi reklaam ei tohi [---] esitada teavet, sündmusi ja tegevust viisil, mis võib jätta mulje, et alkoholi tarbimine suurendab sotsiaalset ja seksuaalset edukust, parandab füüsilist võimekust või on tähtis mõnel elualal heade tulemuste saavutamiseks [---].” Piirangud puuduvad täiesti alternatiivmeedias internetis.

Edu tagavad mitut sektorit hõlmavad pikaajalised ärahoidemeetmed, mille eesmärk on suhtumise ja käitumise muutmine, tervist hoidva keskkonna kujundamine ja abivajajate toetamine.

5. Haridus

Viimastel aastakümnetel iseloomustab enamiku arenenud riikide haridusturumehhanismide levik. Haridussüsteemi on detsentraliseeritud, sellega on koolid ja pered saanud suuremad õigused ja vastutuse haridusprotsessis osaleda: standardite ja õpitulemuste kehtestamine, konkurentsi ergutamine koolide ja õpilaste vahel, õppeasutuste pingeridade koostamine, vanemate õigus lapsele kooli valida jms. Praegu on eriti USA-s ja Suurbritannias hakatud rääkima konkurentsiga kaasnevatest ohtudest³⁵: kihistumise suurenemine ja haridusgetode tekkimine, elanikkonna sotsiaalse mobiilsuse vähenemine, avaliku hariduse kui riiklikke ühiskondlikke kultiveeriva süsteemi taandumine erahariduse ees, hariduse teadmiskäsituse ja õppekavade kitsenemine mõõdetavate ja testitavate õpitulemuste arvel, õpilaste emotsionaalne kaugenemine koolist jmt.

Kasvanud on erinevused ka Eesti koolide vahel, juurdepääs kvaliteetsele haridusele ei ole kõikidele elanikkonnarühmadele võrdselt võimalik. Erinevused tekivad juba 5–7 aasta vanustele lastele alushariduse andmisel, mis ei ole paljudele (eriti maalastele) kättesaadav. Nii kaotame väärtuslikku inimvara. Tulenevalt kooliealiste laste arvu vähenemisest lähikümnele on 40% võrra ja viimaste aastakümnete linnastumisest muutuvad paljud, eriti maakoolid alakriitiliseks, lisandub hariduse keskmise taseme languse ja ebaühtluse edasise kasvu oht.

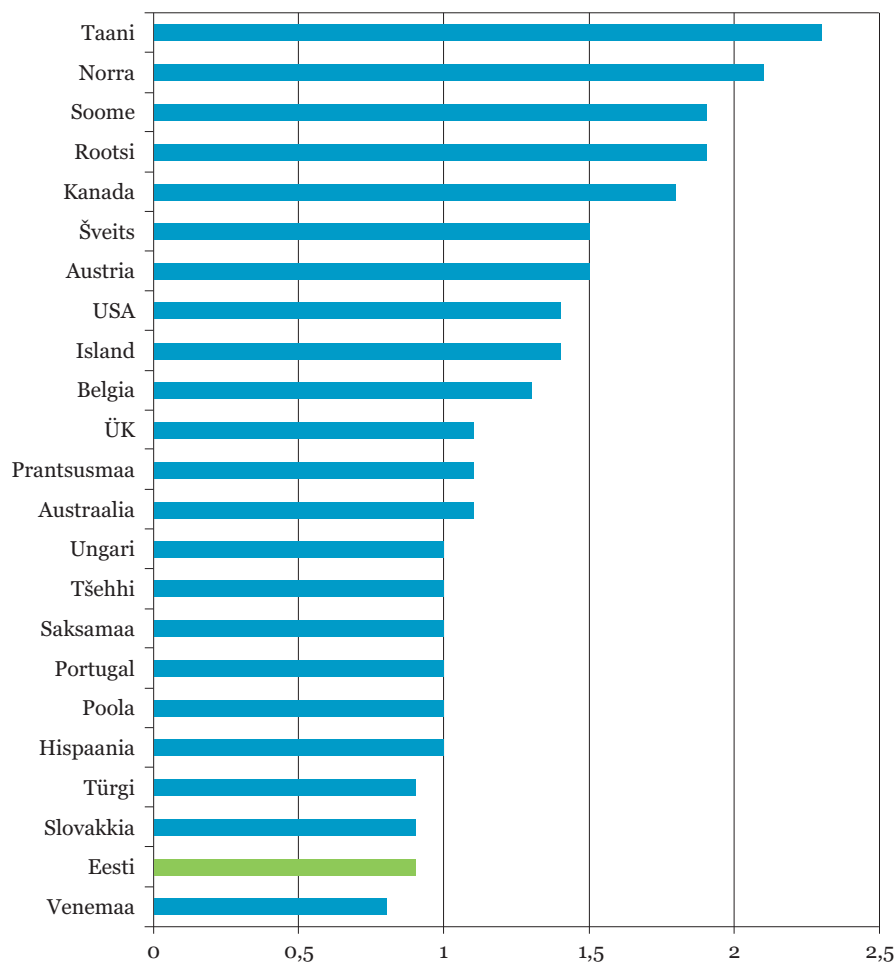
Eesti hariduse olukord rahvusvahelises võrdluses on vastuoluline. Ühelt poolt **oleme hulga haridusnäitajatega maailma riikide esirinnas**. PISA 2006³⁶ järgi olid Eesti õpilased loodusteadustes maailmas 5. kohal, kõige väiksema raskusastmega ülesanded olid jõukohased 99,1% meie õpilastele. Loodusteadustes ületas 99% Eesti õpilasi madalaima saavutustaseme künnise, mis oli riikide arvestuses parim tulemus. Kolmanda taseme hariduse omandanud noorte (vanuses 25–34) osakaalu poolest elanikkonnas ületab Eesti ELi keskmist (Eesti – 35%, EL 19 – 31%) ja mõnevõrra ka OECD keskmist (34%). Samuti on vanuses 25–64 kolmanda haridustaseme omandanud Eestis 33% (EL 19 keskmine on 24% ja OECD keskmine 28%)³⁷. Erinevalt paljudest Euroopa maadest on Eesti elanike haridustase seni ühtlane ja erinevused põlvkonniti väikesed.

Teiselt poolt **kannatab suur osa Eesti õpilasi kroonilise väsimuse all, peab õppetunde igavaks, oma suhteid õpetajatega mitteisalduslikeks ja on kogenud koolikiusamist**. Ohutunnet tekitab tagasimine koolidemokraatias ja õpilaste suurem ükskõiksus poliitiliste küsimuste vastu võrreldes teiste Euroopa riikidega. Suur on koolist väljalangus, murekoht on põhihariduse või sellest madalama haridustasemega mitteõppivate 18–24-aastaste noorte osakaal – 14%³⁸, millega oleme ligikaudu ELi keskmisel tasemel, ent „Euroopa 2020” strateegia järgi ei tohiks see näitaja ületada 10% aastal 2020. Eesti õpetajaskond on teiste riikidega võrreldes tugevalt feminiseerunud ja noorte õpetajate osakaal väiksem. Eesti põhikooliõpetaja on rahvusvahelist võrdlust arvestades aga distsiplineeritud ja suudab hoida tugevat tunnidistsipliini. Murelikuks teeb õpetaja vähene eneseusaldus, mille poolest oleme rahvusvahelises võrdluses viimaste hulgas. Eesti õpetajate rahulolunäitajad olid juba TIMSS 2003 uuringu³⁹ andmeil ühed väikseimad maailmas. Õpeta-

jaskonna rahulolematuse põhjusi näevad õpetajad ise ennekõike ühiskonna suhtumises: väike palk, vähene tunnustus, ebastabiilne hariduspoliitika jmt. Eesti koolidirektorid torkavad rahvusvahelisel taustal silma õppetöö vähesema strateegilise eestvedamisega⁴⁰.

OECD 2009⁴¹ võrreldavail andmeil olid Eesti hariduskulutused (ostujõule ümber arvatult) õpilase kohta 2006. aastal oluliselt allpool OECD ja ELi keskmist – 4063 USA dollarit (OECD – 12 336, EL 19 – 11 520). Selle näitajaga olime 33 riigi seas 26. kohal, meist tagapool olid Poola, Slovakkia, Tšiili, Venemaa, Mehhiko, Brasiilia ja Türgi. 2006. aastal olid Eesti hariduskulutused SKTst ligi 5%, OECD keskmine oli samal aastal 6,1%. Selle näitajaga olime 34 riigi seas 27. kohal. Eriti halb oli olukord kõrghariduses, kus kulutused üliõpilase kohta olid 2006. aastal ühed väikseimad maailmas (joonis 5), suurimast – USAst – üle kuue korra väiksemad. Nende andmete valguses väärrib tunnustust valitsuse pingutus suurendada hoolimata oluliselt kahanenud eelarvest hariduskulutuste osakaalu, mis esialgsete arvutuste kohaselt ulatusid 2009. aastal 6,25%-ni SKTst⁴², ja hariduskulutusi on kavas suurendada ka 2010⁴³.

Joonis 5. Kõrghariduse avaliku sektori kulutuste % SKTst 2006

Allikas: OECD 2009

Kõrghariduses on Eesti eripära selektiivne (kõik või mitte midagi) õppemaks: u 55% Eesti üliõpilaskonnast tasub oma õpingute eest täies mahus ise ning u 45% õpib maksumaksja raha eest. Naised on meil oluliselt haritumad kui mehed: 25–65-aastastest naistest on kõrgharidusega 39%, meestest vaid 26%, lisaks on mehed passiivsemad pidevõppes osalemisel. **Rahvusvahelises üliõpilasvahetuses on Eestist saanud doonorriik.** Praegu takistab või piirab kõrgkoolide rahvusvahelistumist ja konkurentsivõimet Eesti kõrgkoolide killustatus (34 kõrgharidusasutust 1,34 mln inimese kohta) ning õpetuse ebaühtlane tase.

Senine täiskasvanuhariduse poliitika on üldiselt soosinud tööturul olijaid, kuid oluliseks on peetud ka töötute koolitust. Paraku ületab nende puhul nõudlus tunduvalt pakkumise: ühes kuus arvel olnud töötutest osaleb koolitustel vaid u iga kahekümnes. Üks tööpoliitika prioriteetseid suundi peaks olema noorte töötuse vähendamine.

Täiskasvanute osalus pidevõppes on küll aasta-aastalt paranenud, ulatudes 2009. aastal 10,6%-le, kuid jääb endiselt Põhjamaade (Taanis 30,2%, Soomes 23,1% ja Islandis 25,1%) näitajatest mitu korda maha. Inimesed ise peavad täiendusõpet sageli kalliks või end liiga vanaks. Vähem on täiendusõppest huvitatud madalama haridustasemega ja vanemad inimesed, viimastest omakorda veel vähem mitte-estlased⁴⁴. Seega on nimetatud sihtrühmadele vajalik selgitustöö ümber- ja täiendusõppe vajaduse ning võimaluste kohta.

6. Majandusstruktuur ja tööhõive

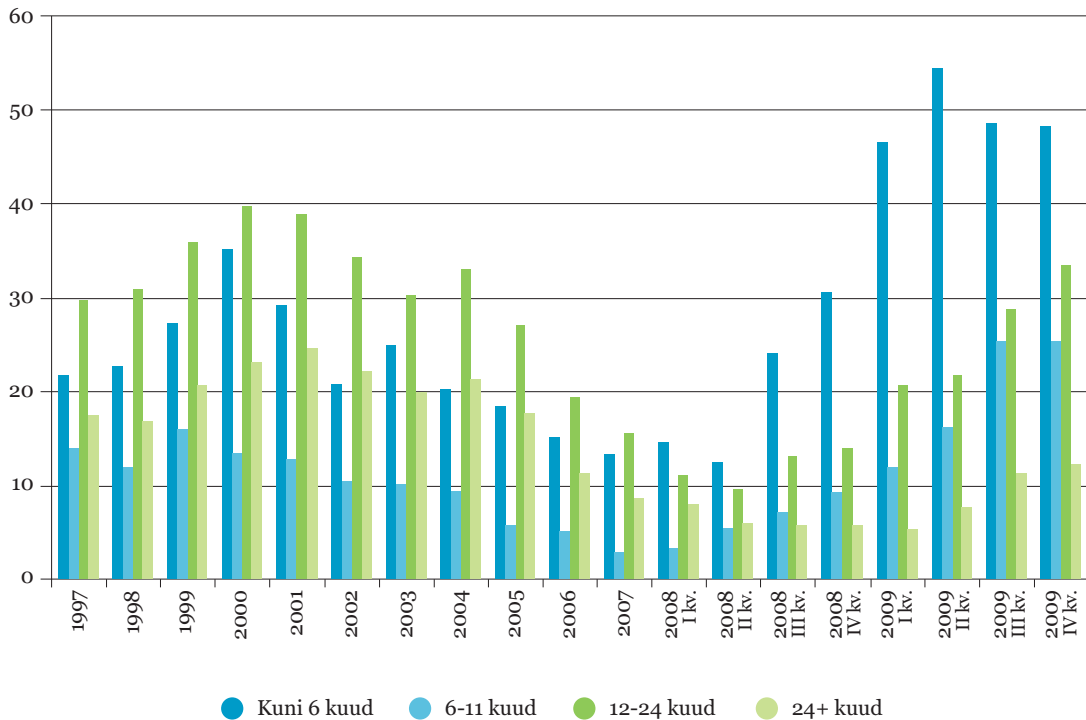
Ettevõtete võimekus ja suure lisandväärtusega harustruktuur on vajalik eeldus suurepalgaliste töökohtade loomisel ja haritud, võimekate ning loovate inimeste hoidmisel või ka Eestisse elama kutsumisel. Väikese lisandväärtusega töö tegijad on tavaliselt vähem haritud, nende osalus ühiskonnaelus üldjuhul tagasihoidlikum.

Eestis oli 1991. aastal hõivatud esmasektoris 20,4%, tööstuses 36,4% ja teeninduses 43,2% töötajast. 2009. aasta III kvartalis oli kogu esmasektoris hõivatud 4,3%, tööstuses (koos ehitusega) 31,9% ja teeninduses 63,8%. Arenenud maades on kõige suurem osakaal teenustel (u 70%), 22–28% on hõivatud tööstuses ning 2–4% esmasektoris. Meie tööturul toimunud struktuurimuutused on arenenud riikides toimunuga võrreldes oluliselt kiiremad: Eestis võttis tööjõu sektoritevaheline ümberpaiknemine aega umbes viis aastat, ELi vanades liikmesriikides ja Jaapanis kestis see protsess aga 15 aastat⁴⁵. Paljudele inimestele tuli 1990. aastatel turumajandus liiga kiiresti, mistõttu kujunes pikaajaline töötus ja kasvas mitteaktiivsete osakaal ääremaal. Praeguses uues restruktureerumises teadmuspõhiseks majanduseks on näha samasuguseid jooni: **osa valdkondi sooritas suure arenguhüppe (nt e-pangandus), teistes on üleminek olnud valulisem: hulga tööstusharude konkurentsivõime on kesise innovatsiooni ja kulude kasvu tõttu kahanenud, mistõttu vastavad töökohad on jäädavalt kadunud.**

Aastail 2000–2007 kasvas majandus väga kiiresti, keskmiselt 8–9% aastas, mis on arenenud riikides üks suuremaid. Kasv tugines alul ekspordile, paljuski tänu meie odavale tööjõule, kuid 2004. aastast valdavalt laenu rahapõhisele sisetarbimise kasvule. 2008. aastal alanud maailma finantskriisi tagajärjel oleme korraga silmitsi suure tööpuuduse ja sellise majandusega, mida iseloomustab väikese lisandväärtusega eksport. Meie tööjõu tootlikkus on praegu arenenud riikidest oluliselt väiksem. 2000.–2008. aastal, kui kiiresti kasvasid ehitus ja kaubandus, loodi juurde suurel arvul madala kvalifikatsiooniga töökohti. Väikesed avatud majandusega Balti riigid on teinud ELis läbi ühe suurima SKT languse ja tööpuuduse kasvu. Toimub majanduse kiire restruktureerumine, ettevõtted peavad ümber profileeruma, leidma uusi valdkondi ja/või suurendama tootlikkust kas töötajate hulga vähendamise või innovatsiooni kaudu. Aasia odava tööjõu konkurents pole muud võimalust kui asendada inimeste töö masinate või tarkvaraga, mis vähendab sisendis tööjõu osakaalu. Restruktureerumise tulemusel võivad madala kvalifikatsiooniga inimesed jääda pikaajalisteks töötuteks (joonis 6), kaotada tööharjumuse ja tervise. See ei ole lühiajaline probleem, näiteks Soomes kestis suur töötus 6–8 aastat. Eesti tingimustes võib tööpuudus langeda alla 5% alles 2016–2018. See tähendab, et üle 100 000 töötut rakendamiseks tuleks otsida erilahendusi.

Peale efektiivsuse tõusu lahkub mitu odavale tööjõule orienteeritud ettevõtet Eestist, viies tootmise (ja kapitali) üle odavamale tööle maadesse: mujale Ida-Euroopasse ja Aasiasse. Selline kokkutõmbu-

mine tabab järgmisi sektoreid: õmblus- ja tekstiilitööstus, plastitööstus, naha- ja jalatsitööstus, töøjõumahukas puidu- ja mööblitööstus. Probleem on teravam Ida-Virumaal ja Lõuna-Eestis, kuhu töøjõumahukas tööstus 2000. aastate algupoolel ümber paigutus. Koondatud inimesed peavad leidma uue rakenduse, kuid tootlikkuse tõus tähendab jätkuvat töökohtade vähenemist. Kahtlemata jääb alles mitu isikuteenuste, turismi- ja puhkemajandusega seotud töøjõumahukat haru. Tööhõivet kasvatab ühiskonna vananemisest laienev sotsiaalhoiduse ja tervishoiusektor, mis võib olla ka üks Eesti tulevane kasvav ekspordivaldkond.

Joonis 6. Töötud töötuse kestuse järgi 1997–2009 (tuhandetes)

Allikas: Eesti statistika

Inimvara seisukohalt oleks oluline arendada ja eristada kaht ettevõtlustasandit: suure tootlikkusega eksporditööstus ja teenused vs. töøjõumahukas kohalik ettevõtlus (turism, terviseteenused, (ühis)transport, keskkonnahoidlus, isikuteenindus, toidukaubad jms). Mõlemad on olulised nii tööhõive kui ka elukvaliteedi tagamiseks. Ekspordi kasvuks tuleks süsteemse üleriigilise tööstus-/ettevõtlustrateegia alusel koostöös ettevõtluspartneriga jätkuvalt **soodustada investeringuid konkurentsieeldustega perspektiivsetesse kasvavatesse harudesse**. Sihipäraselt valitud investeringute toomine peab täiendama ja tugevdama toimivaid ettevõtluskooslusi. Välisettevõtete sisenemise tingimuseks saab seada eesrindliku tehnoloogia ja töövõtete olemasolu, sektorile lisaturgude saamise võime, kõrgharidusega kohalike spetsialistide palkamise, kohalike ettevõtete partnerluse (nt fikseeritud tingimustega allhankelepingud) jms. Kasvavates harudes on oluline suu- rendada tippkompetentsust, sh ennaktempos koolitada ja/või Eestisse elama meelitada vastavaid spetsialiste.

Et perspektiivsed harud saavad kasvada ennekõike ülikoolilinnades Tallinnas ja Tartus ning kahanevate sektorite hõive on valdavalt mujal regioonides⁴⁶, on oluline ka **regionaalse arenduspoliitika rakendamine**: nii üleriigilise innovatsioonisüsteemi täiustamine, tugevdamaks ka Eestis traditsiooniliste harude konkurentsivõimet, kui ka sihipäraselt valitud investeringute suunamine väljapoole Harju- ja Tartumaad.

Väga tähtis on kesk- ja väikefirmade juhtide täiendusõpe. Käivitatud klastrimeetme raames on seda asutud ka korraldama. Tootlikkuse parandamiseks tuleb toota suurema lisandväärtusega (niši) kaupu ja/või teenuseid ning vähendada sisendis masinate või tarkvara abil tööjõu osakaalu. Lisaks tuleb tegeleda ka ettevõtete organisatsiooni uuendamise ja spetsialistidele ja ametnikele, kellele pakkuda ettevõtluskoolitust, et suurendada Eesti tagasihoidlikku ettevõtlusaktiivsust.

Struktuurimuutused tähendavad ka seda, et **lähitulevikus peab kasvavas mahus ümberõpet pakkuma kahanevate ja väikese lisandväärtusega majandusharude töötajatele**. Üks võimalusi on sellised inimesed üle viia osaajaga tööle ning neid samal ajal ümber õpetada. Seda meedet on vaja, et kompenseerida õppimisest tulenevat efektiivsuse kadu ettevõtjale.

7. Ääremaad

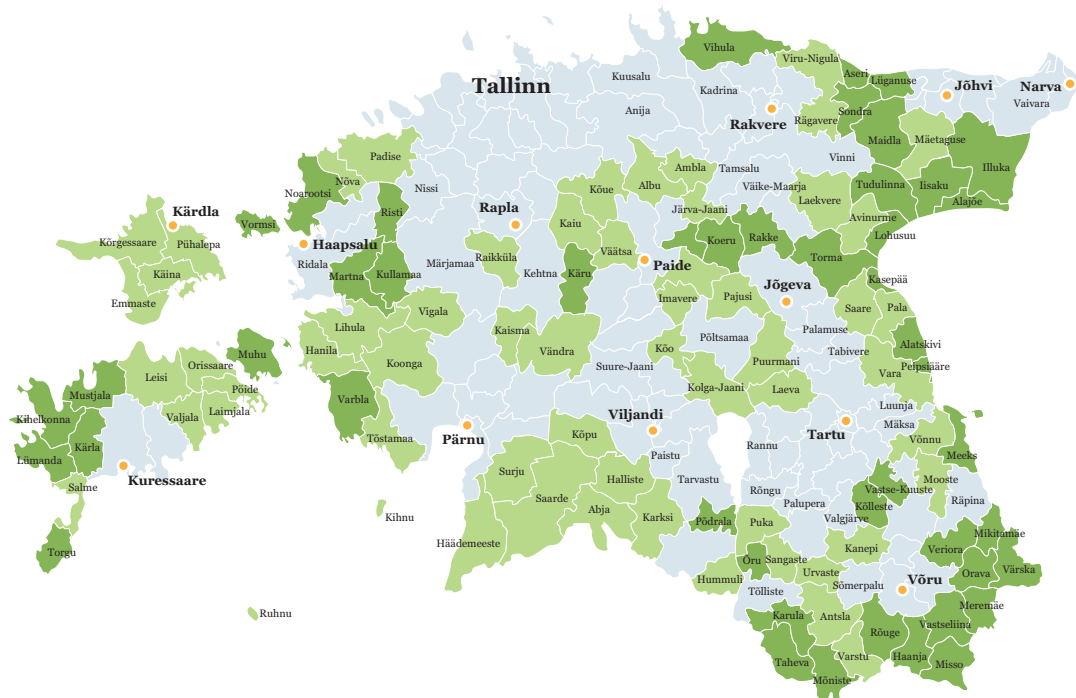
Ääremaad on maakonnakeskustest kaugemal asuvad väheneva elanikkonnaga maapiirkonnad. Kui lugeda **ääremaastumise tunnuseks rahvastiku kahanemine kas viimase 50 aasta jook-sul vähemalt poole võrra või alates 2000. aastast keskmiselt vähemalt 1% aastas**, siis on ääremaaks 48 maavalda, kus elab kokku 50 000 inimest^d. Siia lisame 60 ääremaastumise riskiga valda kokku 90 000 inimesega, kus **elanike tihedus jääb alla 8 in/km²** või mille kaugus suuremast keskusest on üle 50 km. Ääremaalised on seega ligi pooled omavalitsused, kus elab ligikaudu 140 000 inimest ja mis hõlmavad üle 50% Eesti pindalast (joonis 7a). Lisaks võib esile tuua veel vallad, mille keskus on linnadega küll hästi ühendatud, kuid mille üksikud osad (kandid) on väga hõredalt asustatud ja halvasti kättesaadavad.

Ääremaa tunnustega piirkondade osatähtsus Eesti rahvastikus ja eriti pindalas kasvab tallinnastu-mise, maaelanikkonna vananemise ja negatiivse iibe tõttu. Et ääremaalised piirkonnad on pikema aja vältel kaotanud nooremaid ja aktiivsemaid elanikke, siis on rahvastik vananenud ääremaadel märgatavalt kiiremini kui Eestis tervikuna (joonis 7b). Et naistel on maal veelgi vähem töökohti, on nende väljaränne suurem ja 30. aastates mehi on poolteist korda rohkem kui naisi. See nn pruudi-probleem tingib omakorda väiksema sündimuse ja laste arvu (joonis 7c). Rahvaarvu kahanemine nõrgestab ettevõtluseeldusi ja põhjustab kahaneva tarbijaskonna tõttu nii avalike kui ka erateenuste kadumist. Ääremaade ettevõtlus on nõrk, tööpuuduse, heitumuse ja püsiva töövõimetuse näitajad oluliselt suuremad. Ääremaal on Tallinna linnastuga võrreldes üle kümne korra rohkem pidevast toimetulekutoetusest sõltuvaid inimesi (joonis 8). Ääremaade sotsiaalsed indikaatorid näitasid 2000. aastatel elukvaliteedi ja heaolu suhtelist langust.

Ääremaalisi kogukondi kammitseb haridus-kultuuriline mahajäämus: kolmanda haridustasemega hõivatute osakaal on ligi poolteist korda väiksem Eesti keskmisest ja kaks korda väiksem Tallinna linnastust. Tegijate ja otsustajate vähesuse tõttu hääbub ääremaadel demokraatia, mille üks avaldusi on sisuliselt opositsioonita vallavolikogud. Omavalitsused on sunnitud keskenduma üha enam sotsiaalküsimuste lahendamisele, suutmata algetada ja hallata perspektiivseid töökohti loovaid arenguprojekte. Sellises perspektiivis on Põhjamaade ja ülejäänud Lääne-Euroopa kogemuse põhjal ainuvõimalik ääremaa elanike tööse mobiilsuse suurendamine kombinatsioonis kohalike linnaliste keskuste ettevõtluse arendamisega. Valida on, kas inimesed kolivad ääremaalt Harjumaale, nagu see on toimunud viimasel 20 aastal, või saavad nad tööl käia maakonnakeskustes ja säilitavad oma kodud.

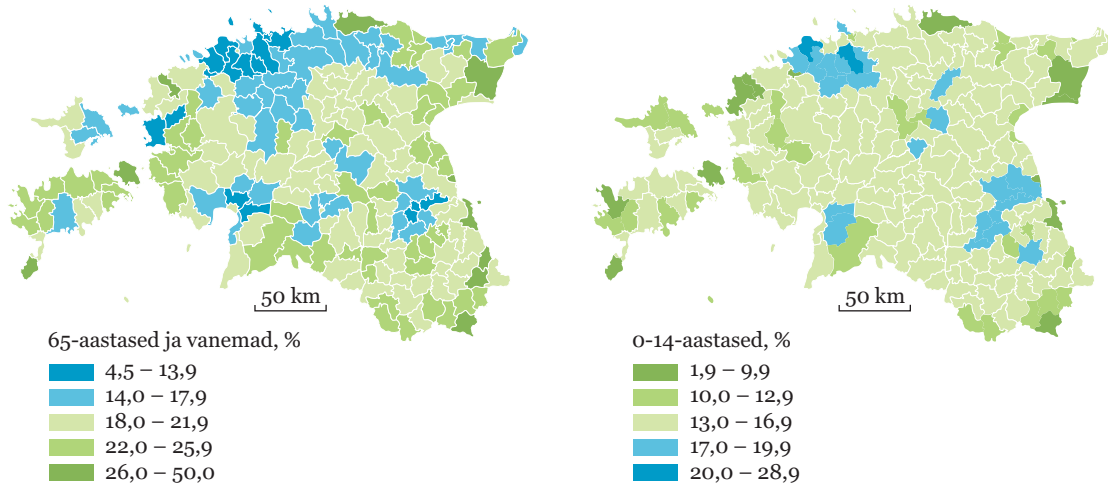
d Selle peatüki siin ja edaspidi esitatud andmed põhinevad Eesti Statistikaameti avaldamata algandmete eritõttu-sel, mille on teinud autorid.

Joonis 7a. Eesti ääremaalised (tumerohelised) ja ääremaastumisriskiga (helerohelised) omavalitsused. Nimedega mitteeäremaalistes valdades on keskusega nõrgalt seotud külade rühmad

Eakate osatähtsus omavalitsusüksustes, 1.01.2010

Laste osatähtsus omavalitsusüksustes, 1.01.2010

Joonised 7b ja 7c. Eakate (65+) ja laste (0–14) osakaal Eesti kohalikes omavalitsustes

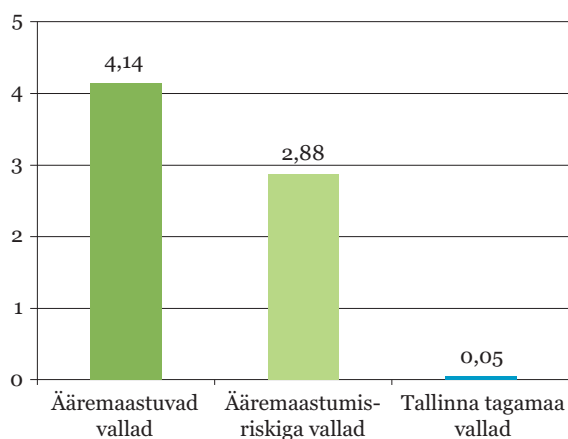
Allikas: Statistikaamet

Olulisim probleem Eesti inimvara võtmes ongi **ääremaa tööjõu, aga ka loodus- ja ajaloolis-kultuuriliste ressursside (elukeskkonna) alarakendus** – paljudel maapiirkondadel on ka suur kultuuriline ja puhkemajanduslik väärtus. Olemasolevad loodusressursid lubavad arendada toidu ja biomassi (ja sellest ka energia) tootmist, hea elukeskkond lubab suurendada rekreatsiooni-

ja turismitulusid ning saada maapiirkondadesse uusi võimekaid elanikke. Seni on hääbuvate kantide ja külade elujõudu paljudel juhtudel hoidnud just ajaloolis-kultuuriline identiteet ja nädalavahetuse ti ning suvel maal vanematekodus elavad linna siirdunud noored ja maakodu soetanud linlased – säilitatud on külade sotsiaalset sidusust ja elukeskkonda. Maakodude rajamine ja elustiliränne maale on üks ääremaa võimalustest. Kui aga teenuste ja juurdepääsu puudumine ning ebasobiv sotsiaalne keskkond ei võimalda linlaste või ka välismaalaste maale siirdumist, siis ääremaade eraldatus vältimatult süveneb.

Senine regionaalse arengu ja maaelu poliitika on toetanud projektikonkurssidepõhiselt ennekoike aktiivsemate ettevõtetega piirkondi ja omavalitsusi. Vähem võimekatel pole inimesi küllalt nõudlike projektide koostamiseks ega ka vahendeid kaasrahastuseks^e. Samas on kohaliku elukeskkonna parandamiseks olnud väga palju tuge maaelu mitmekesistamise ja LEADERi meetmest ning Euroopa Liidu tõuketoetustest.

Viimase kümnendi suure eelarvekasvu suunasid Eesti omavalitsused ja keskvalitsus regioonides peaaesjalikult sotsiaalse infrastruktuuri – koolide, lasteaedade, spordirajatiste ehitamisele. Beebibuumi põlvkonna arvukuse tõttu jäi aga kahe silma vahele ääremaaliste piirkondade kahanev elanikkond ja pärast XXI sajandi teist kümnendit ellu astuvad poole väiksemad eearühmad. Kes hakkab sotsiaalset infrastruktuuri kasutama ja kes katab selle käigushoidmise kulud, kui noored on töökohtade puudusel lahkunud? Ka ei ole Eesti haldussüsteem linnaregionidepõhiseks kujunenud majandusele järele tulnud. Juba 1960. aastatel hakati Nõukogude Eestis territooriumi haldama rajoonipõhiselt (praegu maakonnapõhiselt). Ehkki väikeste omavalitsuste loomine sama moodi nagu mitmes Ida-Euroopa riigis andis ääremaale lühiajalise arengutõuke, on see võimetuse tõttu soodustada majandusarengut kasvatanud üleriigilisi arenguerinevusi. Erinevalt mitmel pool Lääne-Euroopas toimuvast regionaalse halduse tugevdamisest on meil seda hoopis nõrgendatud⁴⁷.

Joonis 8. Iga kuu toimetulekutoetust saanud leibkondi 1000 el kohta 2008. a

Allikas: Eesti statistika

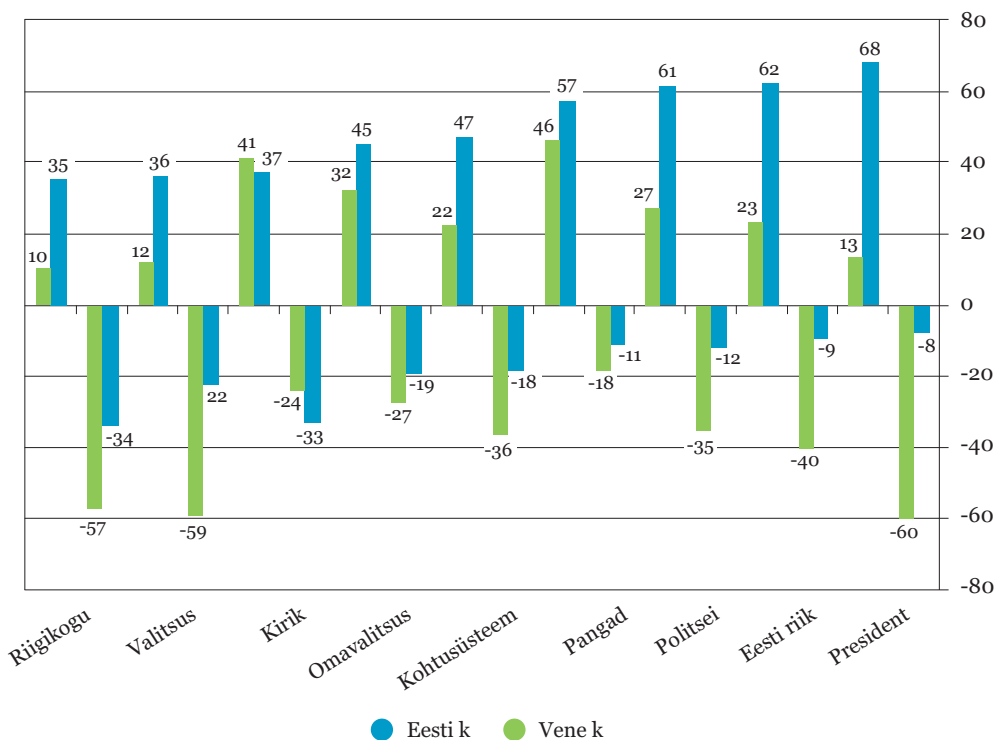
Oluline on siduda ääremaa füüsiliselt ja funktsionaalselt Eesti linnapiirkondadega: siduda ääremaad maakonnakeskustega regulaarsete ja/või nõudeühissõidukite abil, millel on senisest sobivam liikumisgraafik. Ääremaa elanike kaasamisel saab rakendada võrgustikmajanduse (klasterdumise) põhimõtteid, toetades regioonis oluliste perspektiivsete majandusarude sisest ja vahelist koostööd innovatsiooni ja uute ettevõtete tekkeks, algatades selleks ettevõtluse arengu maakondlikud strateegiad, mille rakendamisel soodustada konkurentsivõimeliste harude väikeettevõtlust, mahepõllundust jm maakasutust. **Ääremaade tööhõivet ja üle-eestilist regionaalse arengu tasakaalu parandakski enim tugevate maakondlike arendusorganisatsioonide loomine, tekitamaks vastavat pädevust kohapeal.** Sellega paralleelselt tuleks luua ühtne maakondlik haridusruum üldharidusest rakenduskõrghariduse ja kutseõppeni.

^e Näited väikeste KOVide saadud suurtest keskmistest toetussummadest elaniku kohta tulenevad üksikutest kallimatest objektidest. Näiteks 46 miljonit toetust saanud Sõmerpalu krossirada kasvatas oluliselt Võrumaa ja vastava suurusega valdade keskmist.

8. Rahvusvähemused

Eesti ühiskond on mitmerahvuseline: 31% Eesti elanikest ei ole etnilised eestlased. Neist omakorda üle 90% on kas venelased või endisest Nõukogude Liidust pärinevad teistest rahvustest inimesed, kelle põhiline suhtluskeel Eestis on vene keel. Me ei saa oma riiki demokraatlikult juhtida ning ühiskonna sidusust ja stabiilsust saavutada ilma neid fakte arvestamata. Mitte-eestlasi iseloomustab teistsugune (oluliselt suurem tööstuslik) tööhõive, koondumine Eesti tööstuspiirkondadesse. Nende sissetulek on olnud keskmisest väiksem. Enne majanduskriisi erinevus mõnevõrra vähenes, kuid praegu võib see tulenevalt töötuse kasvust taas suureneka. Mitte-eestlased on Eestis valdavalt linnastunud, neil ei ole eestlastega võrreldes olulisi erinevusi haridustasemes, kuid kõrgharidusega töötajate seas on rohkem neid, kelle tööalane staatus on eeskätt puuduliku keeleoskuse tõttu kehvem ja karjäärivõimalused väiksemad, kui haridustase eeldaks⁴⁸. Nende üldine väärtusorientatsioon on rohkem suunatud sotsiaalsele turvalisusele ning rahulolu Eesti ühiskonnas toimuvaga on väiksem kui eestlastel. Samas on eriti nooremal põlvkonnal silmapaistvalt suur tarbimisorientatsioon ja tööalased ambitsioonid⁴⁹.

Joonis 9. Eesti institutsioonide usaldajaid ja mitteusaldajaid eesti ja vene keelt suhtluskeelena kõnelevate inimeste seas (% küsitatud keelerühmast)

Allikas: TÜ küsitlus „Mina. Maailm. Meedia”, 2008

Eesti riik ei ole suutnud teisi Eestis elavaid etnilisi vähemusi riigi arengusse piisavalt kaasata. Keskne on küsimus ka siinse venekeelse elanikkonna määratluse kohta: kes nad on ja kelle hulka nad kuuluvad? 83% eestlasi ja 79% Eesti venelasi nõustub, et vähemused peaksid uhkust tundma nii oma Eesti kodakondsuse kui ka oma rahvusliku päritolu üle. Vähemustele saab Eesti riik pakkuda positiivset enesemääratlust, mis on koostöö eeldus⁵⁰. Riikliku integratsioonipoliitika põhiülesanne on kõigi Eesti elanike ühise euroopaliku Eesti riigiidentiteedi tugevdamine. Samas tunnetavad rahvusvähemuste esindajad nii sotsiaalset kui ka kultuurilist tõrjumist⁵¹. EIA 2008⁵² andmetel ei pea ligi pooled mitte-eestlastest ennast põhiseaduslikus mõttes Eesti rahva hulka kuuluvaks, s.o ei tunneta endal vastutust Eesti ühiskonna arengu eest. Eesti riiki usaldab täielikult vaid veerand ja poliitilisi institutsioone napilt kümnendik mitte-eestlastest (joonis 9). Lõimumisastme⁵³ alusel jaotub venekeelne elanikkond tinglikult neljaks rühmaks: tugevalt (23%), keskmiselt (24%), nõrgalt (40%) ning mittelõimunuteks (13%).

Mitte-eestlaste identiteedilist kaugenemist Eesti riigist on viimastel aastatel märgata ka noore ja haritud elanikkonna hulgas⁵⁴. Naturalisatsiooni korras kodakondsuse saanute arv on ajavahemikus 2005–2009 vähenenud üle nelja korra (7072 → 1670). Rahvusvähemused elavad ja töötavad enamasti omakeelses keskkonnas ning üle poole neist ei saa infot Eesti meediast. Venekeelsetest noortest omandab vaid väike osa kõrghariduse eestikeelsetes kõrgkoolides. Võrreldes eesti noortega on just haritumate vene noorte seas mitu korda suurem soov Eestist lahkuda. Eestis sündinud ja hariduse omandanud venekeelsete noorte lahkumine on oluline kaotus Eesti inimvarale.

Samas on pooled venekeelsetest Eesti elanikest Eesti kodanikud. Seega peaks praegu Eesti olema piisavalt tugev, et kõrvuti integratsiooni formaalsete külgedega (kodakondsus, keeleoskus) asuda kõrvaldama ka vähese usalduse sisulisi põhjuseid. Hea eesti keele oskus ja Eesti kodanikuks olemine parandavad märkimisväärselt mitte-eestlaste konkureerimise võimalusi tööturul, sellest hoolimata on nende väljavaated saada juhi või tippspetsialisti positsioon oluliselt väiksemad kui eestlastest eakaaslastel, samas on aga nende palgaootused suuremad ning soov saada haridusele vastavat tööd sarnane eestlastega⁵⁵. See eeldab oluliselt suuremat panustamist võrdse kohtlemisega seotud küsimustesse ning võrdse kohtlemise seadusega kehtestatud nõuete rakendamisse.

Eesti keele õpet on senises integratsioonipoliitikas peetud keskseks. Selle töö tulemusi saab aga hinnata paremal juhul mõõdukaks. Integratsiooni monitooringu 2008 kohaselt on umbes kolmandik (32%) mitte-eestlastest enese hinnangul võimeline eesti keeles rääkima ja saab mingil määral hakkama kirjutamisega. Eesti keele vabalt valdajaid on aga vaid 15%. Kehv keeleoskus takistab karjääri paljudel ametialadel. Avalikus sektoris töötamine eeldab vähemalt head eesti keeles kirjutamise oskust. Praegu ei suuda haridussüsteem tagada vene õppekeele põhikooli lõpetajatele piisavat eesti keele oskust. See raskendab gümnaasiumis eesti keeles õpetatavate ainete omandamist. Omaette probleem, mida pole suudetud aastatega lahendada, on keeleõpetajate vähesus. Venekeelsete perede silmis on kõige efektiivsem keeleõpe tagatud eestikeelses lasteaias, kuid sageli pole see lastele kättesaadav nii kohtade vähesuse kui ka kasvatajate vastuseisu tõttu. Ka ei ole lasteaiadadel rahalisi vahendeid mitmekeelses lastekollektiivis vajaliku täiendava (kakskeelse) abipersonali palkamiseks. Sama probleemi üle kurdavad ka nende eesti koolide õpetajad, kuhu on astunud suuremal hulgal lapsi, kelle kodune keel ei ole eesti keel ja kes vajaksid keeleraskuste ületamiseks abiõpetajat.

Peale avaliku sektori prioriteetsetele (politsei-, pääste- ja meditsiinitöötajad) rühmadele tasuta keeleõppe võimaluste pakkumise tuleks kaaluda senise peamiselt tulemuspõhise keeleõppe kulude hüvitamise süsteemi põhimõtete muutmist, kuna täiskasvanud venekeelse elanikkonna keeleõppe-

vajadus on tunduvalt suurem. Samas on viimastel aastatel tasemeeksami sooritajate arv ja sooritamise määr langenud⁵⁶. Praegune keeleõppekulude hüvitamise süsteem võimaldab tasemeeksami sooritanutel saada tagasi 6000 krooni, mis on arvestatud 120-tunnise keelekursuse hüvitamiseks, samas näitavad kogemused, et keeletaseme tõstmiseks piisav tundide arv on olenevalt õppijast 240 tundi või rohkem. Keeleõppe laialdasemat ja tasemeeksami sooritamisega piiramata hüvitamist oleks võimalik teha Euroopa Sotsiaalfondist rahastatava programmi „Keeleõppe arendamine 2007–2010” raames, kus ei ole kodakondsuse piirangut (nagu Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutuse korraldatavatel Euroopa Kolmandate Riikide Kodanike Integreerimise Fondist rahastatud kursustel). Peale selle on vaja laiendada keeleõppe metoodikat, mis aitaks omandatud keeleoskust paremini kinnistada (nt tööjõuvahetuse programmid). Selliste meetodite rakendamine on aga kallim kui praegu toimiv tavapärane keeleõpe ning see eeldab oluliselt suuremaid rahalisi vahendeid.

Oluline on ka venekeelse elanikkonna lõimimisega tegelemise administratiivne tasand. Olukorras, kus majanduskriis tekitab Eesti teistele rahvustele enam toimetulekuprobleeme ja kus meie ees seisab paratamatult ülesanne laiendada mitte-eestlastega seotud poliitika Eesti inimvara arendamise oluliseks osaks, tuleks kindlasti uuesti mõelda läbi teiste rahvuste kaasamise institutsiooniline korraldus. Integratsioonipoliitika on loomult horisontaalne ning seotud mitme valdkonnaga. Seetõttu vajab see valdkond tugevat üldkoordineerijat, kellel on terviklik ülevaade eri valdkondades (haridus, meedia, tööturg, kodakondsus jne) toimuva kohta ning kes teeb selle alusel ettepanekuid lõimimisepoliitika täiendamiseks konkreetses valdkonnas. Üldkoordineerija puudumisel tekib oht, et valdkond muutub ministriumide haldusalades sekundaarseks ja nii rahastuse kui ka tegevuste korraldamise seire nõrgeneb. Ühe valdkonna ministril on keeruline peale põhipädevusvaldkonna jälgida kõikide teiste ministriumide lõimumistegevuste rakendamist. Võib-olla oleks otstarbekas luua vastav koordineerimiskeskus vahetult peaministri alluvusse.

9. Eesti inimvara kultuuriline rikastamine

Kultuur hõlmab kogu inimtegevust (nagu näiteks väärtusi, eetilisi-moraalseid reegleid ning tähendusi, mis on ühiskondliku süsteemi osad, aga ka tegutsemist ja selle tagajärgi). Kultuuri kaudu rikastub inimvara vaimselt ja areneb eetiline kvaliteet. Selle eeldus on toimiva ja tervikliku Eesti kultuuriruumi olemasolu (vt „Säästev Eesti 21”⁵⁷). Eesti kultuuriruum on oluliselt laiem mõiste kui otseselt loometegevuse või rahvakultuuri valdkonnad, kuigi neil on kultuuriruumi kestmises oluline roll. Kultuuriruumi säilimine on eeltingimus rahvusliku identiteedi säilimisele, mis omakorda motiveerib nii rahvuskeele kasutamist kui ka rahvuslike väärtuste au sees hoidmist muutavas ja globaliseerivas maailmas.

Eesti kultuuriruumi säilimist ja püsimist elujõulisena ohustavad eelkõige a) eesti keelt kõnelevate inimeste arvukuse vähenemine; b) eesti keele ja kultuuri väljatõrjumine teiste keelte ja kultuuride mõjukuse kasvu tõttu Eesti kultuuriruumis; c) eesti keele ja kultuuri stagneerumine, kohanematus uue globaalse tsivilisatsiooni, infoühiskonna nõuetega, mistõttu väheneb rahvuskultuuri funktsionaalsus ning nõrgeneb motivatsioon tema säilimiseks; d) eesti keele ja kultuuri kommertsialiseerumine rahvusvahelise massikultuuri mõjul; e) ressursside puudumine eestikeelse kultuurivaramu kättesaadavuse tagamiseks digitaalkeskkonnas, selle tõttu suure osa kultuurimälu kadumine, muutumine muuseumikultuuriks. Eesti kultuuri tunnustatud panus globaliseeruva maailma mitmekesisuse säilitamisel on Eesti rahvusvahelise maine olulisim tegur.

Eesti inimvara rikkus oleneb oluliselt Eesti kultuuri võimest sünteesida ühelt poolt rahvuskultuuri ja globaalkultuuri ning teiselt poolt rahvuskultuuri ja subkultuure. Selleks aga tuleb kultuurikandjatel teadvustada mitmikidentiteetide olemasolu ning kasutada õiget identiteedikihiti vastavas rollis ja olukorras. Teine oluline tähtsusega tegur on loovus ehk võime rikastada oma vaimset ja materiaalselt olemisruumi. Lähemal aastakümnel suureneb loovuse ja kultuurilise pädevuse tähtsus inimvara komponendina veelgi, kuivõrd majanduses süveneb teadus-, kunsti- ja tehnikavaldkonna süntees innovatiivsete, eriti suure lisandväärtusega toodete ning teenuste loomiseks ja pakkumiseks rahvusvahelisele turule, sealhulgas kultuuriliselt kaugetele partneritele ja klientidele.

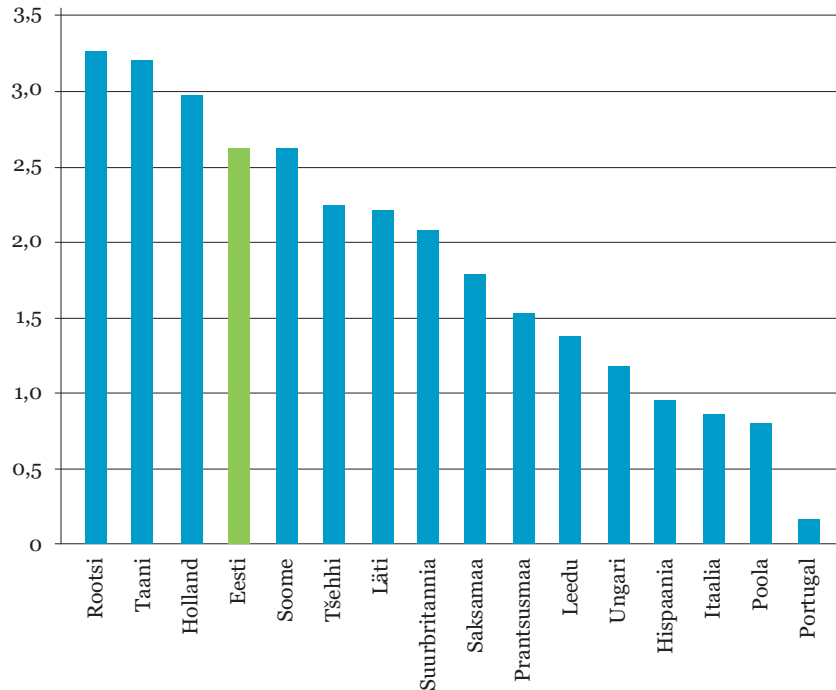
Eesti kultuuriruumis on pärast Euroopa Liidu liikmeks saamist laienenud kultuurilise arengu ja kultuuriloojate rahvusvahelise eneseteostuse võimalused. Euroopa on praegu multikultuurne kooslus, kus on esindatud suur osa maailma kultuuridest. Seetõttu on tekkinud aga pinget kultuuri rahvusvahelise avatuse, isegi kosmopoliitse iseloomu ning rahvusriigi kultuurilise homogeensuse kaitsmise kui poliitilise eesmärgi vahel. Eesti inimvara arengut pidurdab kultuuriline kapseldumine, rahvuslik suletus. Näiteks integratsioonimonitooringu 2008 järgi tunnustab vaid üks kolmandik eestlasi kultuurilisi erinevusi⁵⁸. Nende suundumuste süvenemise korral jääme tõrjutuks Euroopa kultuuriliste piirialadele. Sotsiaalse kapitali vähenemine muudab ühiskondliku õhustiku inimes-

tele ebaseeldivaks ning tugevdab andekate ja loovate inimeste äraliikumist meeldivamatesse elu- ja tegutsemiskeskondadesse. Sotsiaalse kapitali ning innovatiivsuse ja teadus-arendustegevuse (T&A) tulemuslikkuse vahel on positiivsed korrelatiivsed seosed⁵⁹, mistõttu panustamine ühiskondlikku sidususse suurendaks Eesti inimvara loome- ja innovatsioonipotentsiaali.

Eesti ajalugu ja kultuurimälu tuleb ühendada Euroopa ja maailma kultuurimälu ning ajalootead- vusega, integreerides Eesti kultuuri nüüdisaegsesse tehnoloogilisse tsivilisatsiooni, ühendades omakultuuri uute globaalsete ideede, teadusavastuste ja arenguvõimalustega. Ühelt poolt on vaja- lik maailmakultuuri varamu kättesaadavaks tegemine (tõlkimine, raamatute sisseostmine, kvali- teetnäituste Eestisse toomine), kõrgetasemeliste dirigentide, lavastajate, kultuurikorraldajate jt Eestisse tööleasumise toetamine avalike konkursside või toetussüsteemide kaudu. Teiselt poolt on oluline Eesti kultuuri kasutatavus ja tõlgitavus teistesse keeltesse, milleks peavad Eesti kultuurile olulised arhivaalid ja kultuuritekstid olema rahvusvaheliselt kättesaadavad digitaalses vormis. Eesti kultuuri tutvustamiseks maailmale on mõistlik rakendada strateegiaid, ühendades eri ametkondade (kultuuri-, välis-, majandus- ja kommunikatsiooni- ning haridus- ja teadusministeerium) tegevusi ja ressursse, ning välisturustada Eesti kultuuriloomet aktiivselt rahvusvaheliste agentuuride kaudu.

Tänu pikaajalistele traditsioonidele on Eestis kõigis rahvakihtides säilinud kunstiharrastuste aktiiv- sus ja kultuurihuvi kõrge tase, mis on sarnane Põhjamaadega (joonis 10). Laste muusika- ja kunsti- koolide võrgustik tagab kunstihariduse kättesaadavuse, kuid väiksema sissetulekuga ning eriti maapiirkondade laste osalemist huvihariduses on hakanud pärssima majanduslikud barjäärid. On kadunud tehnikahuvitegevuse võrgustik ning ka sport on orienteeritud saavutusspordile tuginevate klubide süsteemile, mis tihti pole majanduslikult kõikidele ligipääsetav. Järjest süveneb ülikoolide mure teadustööks võimalise järelkasvu pärast, eriti tehnika- ja reaalteaduste vallas, samuti suureneb tööandjate mure innovatsioonipõhiseks arenguks vajaliku tehniliselt haritud, samas loova ja arene- misvõimelise töötajaskonna vähesuse pärast. Rahvuslik identiteet seotakse hariduse kaudu erialase professionaalsuse, sotsiaalse kompetentsuse ning globaalse kultuurihorisonidiga. Väärtuskasvatuse kaudu luuakse inimvara eetiline kvaliteet. Järelkasvu tagamiseks on väga tähtis kunsti- ja muu- sikahariduse tasuta kättesaadavus kõigile võimekatele lastele alates eelkoolieast, samuti kunsti-, teadus-, loodus- ja spordialase huvitegevuse kättesaadavus kõigile noortele. Loovuse arendamiseks tuleks omakorda lõimida koolide õppekavades kunsti-, loodus-, arvuti- ja tehnikaõpe ning arendada avastuslikku lähenemist ja kriitilist analüüsivõimet.

Kultuuri elujõulisus oleneb nii kultuuritraditsioonide kestusest kui ka uusi kultuuriväärtusi loo- vate professionaalsete kunstiinimeste tegevusest ja nende eeskujust. Eesti kultuuri kõrge tasemest annavad tunnistust tipptegijate rahvusvahelised saavutused. Eesti kultuuri paljude tipptegijate majanduslik olukord ja turvatunne oma kodumaal tegutsemiseks ei olene niivõrd nende professio- naalse loometegevuse kvaliteedist kui edukusest muul päevatööl või äritegevuses. Kultuuriinimeste sotsiaal- ja majandusliku seisundi ebakindlus ning ühiskonnas levinud suhtumine kultuuri kui vaid osasse meelelahutusarist tugevdab andekate ja loovate inimeste Eestist äraliikumise tungi, globaal- sete keskuste suunas. Ilmselt on vaja suurendada riiklikku tuge Eesti professionaalsele kultuuriloo- mele, kindlustamaks kultuuritippude jätkuvat motiveeritust tegutsemiseks Eestis. Loomeinimeste tunnustamine ja ühiskondliku kaalu tõstmine, andekate loojate loomestipendiumide suurendamine tippspetsialistidele väärilise sissetuleku tasemeni vähendaks loomevõimeliste inimeste väljavoolu ja soodustaks nende Eestisse naasmist.

Joonis 10. Eesti koht 16 ELi liikmesriigi seas kultuuri-tarbimise aktiivsuse koondindeksi väärtuste alusel
 Allikas: Eurobaromeeter 2007

Muudatused kultuuriruumi identiteedis toimuvad loomuldas aeglaselt ja vajavad järjepidevust. Tava(tarbimise) mõistes kultuurivaldkonnana käsitletavas ruumis on märgatav rahastamisstrateegiade lühike ajaline perspektiiv, kultuuripoliitiliste otsustusmehhanismide jäikus. Kultuuri- ja spordiinstitutsioonide rahastamine toimub tihti peale surverühmade isikliku lähenemise kaudu otsustajatele või kantuna harjumuspärasest tavast. Ei riik ega ka ükski tegutsevaist parteidest paku praegusel ajal inimesele selget süsteemi, mil moel ta saaks riigi – ka kultuuripoliitika – teostamises kaasa lüüa. Majandussurutise ajal on märgata kalduvust kokku hoida huvitegevuse (sh tehnikaalase) ja kunstiloomes valdkonnas, mis vähendab ühelt poolt (eriti noorte) kultuurikandjate võimlusi treenida loovust, leidlikkust ja ettevõtlikkust ning lükkab nad muude, ühiskonda pigem vaesustavate olemisvormide suunas (alkoholism, narkomaania, olelemine^f).

Üks kultuuripoliitika tulemusi peaks olema tarbijaliku meelelaadi ning õpitud abituse vähendamine, riigi osa vähendamine ja kolmanda sektori osa suurendamine kultuurikorralduses, sealhulgas inimeste ja ettevõtete õigus teatud osa oma maksustatavast tulust suunata maksuvabalt kolmanda sektori kultuuriorganisatsioonidele (sihtasutustele, MTÜdele jne). Kaaluda võiks loomemajandussektori käibemaksu osalist reinvesteeringut kunstiloomes ja õpetamisse. Niisamuti on oluline pärimuskultuuriga seotud harrastuste toetamine. Regionaalse ning kohaliku kultuuri areng ja pärimuskultuuri arendamine tänapäevases keskkonnas toimivatesse vormidesse rikastab inimvara jälgendamatu omanäolisust. Muukultuuriliste elanike lõimimisel on võimalik rakendada mitmekihilist identiteedimudelit (kodukant-kogukond-riik).

^f Noorte seas tuntud kui tšillimine, hängimine jmt.

Eesti kultuur peab sisemiselt uuenema ja ühtlasi suurendama ühiskonna kriitilist enesepilti – selle tagab Eesti haritlaskonna aktiivne osalus rahvusvahelises ja kodumaises erialases ja avalikus suhtluses, erialane ja teaduslik mõttevahetus ning avaliku ühiskonnakriitilise ja kultuurikeskustelu toimumine eestikeelses meedias. Kultuurkapital võiks sisse seada teadusinfosüsteemiga (ETIS) sarnase loometegevuse tulemuste avalikustamise süsteemi (EKIS).

10. Kokkuvõte. Eesti inimvara arendamise poliitikasoovitused

Alljärgnev esitab kokkuvõtvalt Eesti inimvara olulisemad probleemid ja soovitused nende lahendamiseks. Eesti inimvara arendamise poliitikasoovitused on esitatud kolme valdkonna kaupa: (1) rahvastiku arvukus ja tervis; (2) inimvara kvaliteet ja rakendus, (3) ühiskonna sidususe, sotsiaalse ja kultuurilise kapitali suurendamine.

I. Rahvastiku arvukus ja tervis

Eesti elanikkond väheneb tulenevalt vanusstruktuurist, väljarändest ja vähesest sündimusest seniste rahvastikutrendide jätkumisel aastaks 2050 üle 100 000 inimese võrra. Vähenemise põhjused on alla taastootmistaseme sündimus, enneaegne suremus ja negatiivne rändesaldo. Olulisim negatiivse iibe põhjustaja on inimeste kehv tervis ja (eriti meeste) liigvarane suremus. Eestis on viimastel aastatel surnud 4000–5000 inimest enne 65-aastaseks saamist. Silma paistab just meeste keskmine eluiga, mis on ligi kümme aastat lühem kui arenenud maades. Hinnanguliselt on Eestist viimastel aastatel peamiselt õppima ja tööle lahkunud u 2000 inimest aastas enam, kui naasnud. Täpsed andmed Eesti inimeste liikumise kohta puuduvad. Tulenevalt Eesti vanusstruktuurist lisandub aastaks 2050 u 100 000 eakat (65-aastast või vanemat) inimest, eakate ja tööealiste suhtarv suureneb 1/4-lt peaaegu 1/2-le.

Rahvastiku arvukusega seonduvad põhiprobleemid on

1. liiga väike sündimus,
2. liiga varane suremus,
3. negatiivne rändesaldo,
4. eakate osakaalu kasv.

Eesmärgid võiksid olla

1. (põlvkondade) rahvastiku taastootmise tagamine, perekondades soovitud laste arvu saamine;
2. enneaegsete surmade vähenemine, tervena elatud aastate lisandumine;
3. Eesti vajadustest lähtuva efektiivse rändepoliitika kujundamine;
4. vanemaealiste kasvav majanduslik aktiivsus koos sotsiaalkindlustuse ja pensionisüsteemide stabiilsuse tagamisega.

Poliitikasoovitused

1. Paindlikuma ja tõhusama perepoliitika rakendamine:

- 1.1. lastega perede finantsturvalisuse suurendamine, et sünniks soovitud arv lapsi, arvestades perekonna struktuuri ja majanduslikku olukorda, sh ka mittetraditsioonilisi perevorme (vabaabielud, üksikvanemad, lapsi kasvatavad vanavanemad);

- 1.2. lastehoiu võimaluste parem tagamine, arvestades perede vajadusi;
  - 1.3. paindlike töösuhete võimaldamine väikelaste vanematele;
  - 1.4. väikelaste vanemate tööturule naasmise soodustamine;
  - 1.5. lastekaitse ja koolisotsiaaltöö tõhustamine.
- 2. Suremuse vähendamine ja tervena elatud aastate arvu suurendamine:**
- 2.1. liiklus- ja õnnetusjuhtumite vähendamiseks neid ärahoidvate meetmete jätkuv rakendamine;
  - 2.2. noorte alkoholi- ja narkopreventsiooni vahendite oluline suurendamine;
  - 2.3. alkoholi kättesaadavuse oluline piiramine;
  - 2.4. alkoholi reklaami regulatsiooni karmistamine kõikides meedialiikides;
  - 2.5. tööõnnetus- ja kutsahaiguskindlustuse rakendamine;
  - 2.6. tervislike eluviiside ja rahvaspordi jätkuv edendamine;
  - 2.7. tervisekasvatuse ja tervisliku toitumise senisest aktiivsem propageerimine.
- 3. Välisrände ohjamine:**
- 3.1. täpse rändearvestussüsteemi loomine;
  - 3.2. remigratsiooni- ja immigratsioonipoliitika aluste väljatöötamine;
  - 3.3. Eesti kaasmaalaste/rahvuskaaslaste poliitika täiendamine (näiteks Iiri, Iisraeli ja Taiwani kogemuse abil) ja rakendamine;
  - 3.4. Eesti atraktiivsuse suurendamine elu- ja tööpaigana.
- 4. Toimetulek rahvastiku vananemisega:**
- 4.1. pensioniealiste töötamise soodustamine;
  - 4.2. täiendusõppe- ja terviseteenuste kättesaadavamaks tegemine;
  - 4.3. kogumispensionisüsteemi toimimise ja usalduse kindlustamine ning selle võimaluste mitmekesistamine;
  - 4.4. vanemaelaste tarbijate ja töötajate suhtes ühiskondlike hoiakute muutmine.

II. Inimvara kvaliteet ja rakendus

Kuigi Eesti on hulga haridusnäitajatega maailmas esirinnas, vastavad haridussüsteemi tulemused üha vähem ühiskonna vajadustele ja ootustele: erinevused Eesti koolide vahel on kasvanud, kvaliteetne haridus ei ole kõikidele elanikkonnarühmadele võrdselt kättesaadav, paljud noored jäävad seetõttu nende võimetele vastava hariduseta. Eesti kõrghariduse vähest rahvusvahelist konkurentsivõimet iseloomustab fakt, et oleme kujunenud arenenud maadele üliõpilaste doonorriigiks. Eesti on kõrgharidusesse avaliku sektori poolt suunatavate ressursside poolest üks OECD maade viimaseid. Eesti inimvara ei ole rakendatud parimal viisil: toodete ja teenuste lisandväärtus on väike ning 130 000 inimest on töötud – probleem on vähese tootlikkusega majandusstruktuur.

Inimvara kvaliteedi ja rakendusega seotud põhiprobleemid on

5. hariduslik kihistumine ja hariduse ebavõrdne kättesaadavus, suur koolist väljalangus ja alanev osalusmäär;
6. Eesti õpilaste ja õpetajate väike motivatsioon ja rahulolu kooliga;
7. hariduse struktuuri ja sisu mittevastavus ühiskonna arenguvajadustele;
8. kõrghariduse killustumine, piisavate tingimuste puudumine vaimse potentsiaali täielikuks realiseerimiseks, kõrghariduse vähene rahvusvaheline konkurentsivõime, ebapiisav sisend majandus- ja ühiskonnaprobleemide lahendamiseks;

9. väikese tootlikkuse ja vähese arengupotentsiaaliga majandusstruktuur;
10. kasvav pikaajaline töötus;
11. tippkompetentsusega tööjõu vähesus.

Eesmärgid võiksid olla

5. kvaliteetsele haridusele juurdepääsu ja kõigi alaealiste õppimise tagamine üle riigi;
6. kõrgem õpetus- ja õpimotivatsioon;
7. hariduse sisu ja mahu (sh täiskasvanuõppe) vastavusseviimine Eesti tulevikuvajadustega;
8. Eesti kõrgharidussüsteemi konsolideerimine, õppe- ja teadustööks väärikate võimaluste loomine, teadlaste senisest oluliselt suurem osalus poliitikakavade väljatöötamisel ning ettevõtete arendusprojektides;
9. suurema tootlikkusega traditsioonilised majandusharud ja lisandunud suurema lisandväärtusega ettevõtlus;
10. töötuse määra alandamine;
11. tippkompetentsusega tööjõu lisandumine eri kanalitest (kõrgharidus, suunatud immigratsioon).

Poliitikasoovitused

5. Kvaliteetsele haridusele juurdepääsu tagamine:

- 5.1. kooliks ettevalmistava alushariduse tagamine kõikidele eelkooliealistele;
- 5.2. noorte osalusmäära suurendamine keskastme hariduses;
- 5.3. koolide komplekshindamise juurutamine: peale riigieksamite tulemuste ka õppeedukuse, spordi, omaloomingu, õpilasuuringute jms arvestamine.

6. Suurema õpetus- ja õpimotivatsiooni tagamine:

- 6.1. õpetaja professiooni jätkuv väärtustamine;
- 6.2. koolikeskkonna humaniseerimine;
- 6.3. õppe paindlikustamine ja individualiseerimine;
- 6.4. parimate pedagoogiliste kogemuste andmepanga koostamine.

7. Hariduse sisu ja proportsioonide vastavusse viimine Eesti tulevikuvajaduste ja võimalustega:

- 7.1. tööturu vajaduste seiresüsteemi loomine ja selle tulemuste arvestamine hariduskorralduse juhtimisel;
- 7.2. õppekavades loominguosa (st sotsiaalsete oskuste, kriitilise mõtlemise, tuleviku kavandamise) tugevdamine;
- 7.3. teise taseme hariduse ühtne planeerimine ja arendamine;
- 7.4. piirkondlike haridusruumide väljaarendamine, sidudes kohalikud kutse- ja kõrgkoolid, täiendusõppekeskused ja rahvaõpistud ning arenduskeskused ühtseks innovatsioonisüsteemiks;
- 7.5. ümber- ja täiendusõppe mahu mitmekordistamine vajaduse järgi (ennekõike töötute ümberõpe);
- 7.6. edaspidi vanemaealiste (45-aastaste ja vanemate) ja immigrantide koolitamise eripärade arvestamine.

8. Eesti kõrghariduse rahvusvahelise konkurentsivõime tagamine:

- 8.1. senisest jõulisemalt kõrgkoolide hindamisel kvaliteedikriteeriumide rakendamine killustatuse vähendamiseks;
- 8.2. ülikoolide ettevõtlikkuse stimuleerimine riiklike programmidega, tööandjate tagasisidele toetava pideva õppekavaarenduse kujundamine kõrgkoolide organisatsioonikultuuri osaks;
- 8.3. Eestis kolmanda taseme haridust (sh rakenduskõrgharidust) eeldavate töökohtade ja vastava hariduse osakaalu suurendamine (see looks ka eelduse võimekate noorte sisserändeks);
- 8.4. täiskoormusega õppimist soodustava õppetoetuste süsteemi loomine.

9. Majandusstruktuuri muutmine teadmuspõhiseks:

- 9.1. ettevõtlusharude konkurentsivõime analüüsi tegemine;
- 9.2. perspektiivsete ja konkurentsieelise harude kasvu toetava, süsteemse ning ettevõtteid kaasava ettevõtluspoliitika rakendamine valitud harude (klastrite) raames:
  - 9.2.1. uute innovaatiliste ettevõtete tekke soodustamine,
  - 9.2.2. sihipäraselt valitud investeeringute kaasamine,
  - 9.2.3. haruliite kaasates ettevõttejuhtide täiendusõppe korraldamine uue majanduse võimaluste kohta;
- 9.3. ettevõtluse tugisüsteemi üleriigilise toimimise tagamine: uute teadmiste, oskuste ja tehnoloogia viimine ettevõtetesse, et tagada nende paindlik restruktureerimine ja innovatsioon kõikides harudes;
- 9.4. tehnika- ja majandushariduse toomine gümnaasiumi õppekavasse;
- 9.5. tööjõu maksustamise vähendamine.

10. Töötuse määra alandamine:

- 10.1. töötajate ümber- ja täiendusõppe mahu hüppeline suurendamine, tagamaks (uutele) ettevõtetele kvalifitseeritud töötajaskond ja inimeste kohanemine kiiresti muutuva majanduskeskkonnaga;
- 10.2. kasvavate sotsiaalhoolduse, tervishoiu, turismi ja seotud isikuteenuste harude innovatsiooni- ja ekspordivõime tugevdamine;
- 10.3. tööturu meetmetes osalemine ei peaks edaspidi automaatselt välistama töötamist,
  - 10.3.1. vähendada osajaga töötamisel proportsionaalselt töötuskindlustushüvitist;
- 10.4. kohaliku väikeettevõtluse ja kogukonnateenuste toimivate kogemuste kirjeldamine ja levitamine.

11. Tippkompetentsusega tööjõu kaasamine eri kanalitest:

- 11.1. ingliskeelse magistri- ja doktoriõppe osakaalu suurendamine Eesti kõrgkoolides;
- 11.2. rahvusvahelise õppe- ja teadustöö osakaalu ning seeläbi Eestisse suunduva mobiilsuse suurendamine;
- 11.3. välisteadlaste ja järeldoktorite Eestisse kutsumise oluline suurendamine;
- 11.4. suunatud immigratsiooni soodustamine.

III. Ühiskonna sidususe, sotsiaalse ja kultuurilise kapitali suurendamine

Eesti kaotab inimvara geograafilise ja sotsiaalse ääremaastumise kaudu. Ligikaudu 140 000 inimesega kogukondi, kes elavad poolal Eesti territooriumil, kammitseb haridus-kultuuriline mahajäämus, oluliselt suurem tööpuudus ja suuremad toimetulekuprobleemid. Kolmandik Eesti elanikkonnast on venekeelne, sellest pooled on Eesti Vabariigi kodanikud. Samas on venekeelse elanikkonna, sh Eesti kodanike usaldus Eesti riigi vastu ja kaasatus madal, nende karjäärivõimalused takerduvad väheseeleostuse taha ning motivatsioon oma tulevikku Eestiga siduda on rahvusvähemustesse kuuluvatel noortel oluliselt väiksem kui eestlastel. Üks põhjusi, miks Eestist välja rännatakse ja siia lääne poolt vähe tullakse, on Eesti vähene tuntus maailmas. Seni on Eesti kultuuri ja majandust tutvustanud eri struktuurid ja tutvustamine on olnud vähesüsteemne. Globaalsete arengusuundadega kohanemine nõuab Eestilt omakultuuri loovat ühendamist uute ideede, teadusavastuste ja arenguvõimalustega. Kultuuriinimeste sotsiaalmajandusliku seisundi ebakindlus ning ühiskonnas levinud suhtumine kultuuri kui vaid osasse meelelahutusärist tugevdab andekate ja loovate inimeste Eestist äraliikumise tungi, globaalsete keskuste suunas.

Ühiskonna sidususe, sotsiaalse ja kultuurilise kapitaliga seotud põhiprobleemid on

12. ääremaaliste kogukondade hääbumine, loodus-, kultuuri- ja inimressursside alarakendus;
13. suured regionaalsed arenguerinevused (praegu on Eesti ELis teisel kohal Läti järel), mis suurendavad veelgi ääremaade laienemist ja tühjenemist Harju- ja välismaale;
14. venekeelse elanikkonna vähene usaldus Eesti riigi institutsioonide vastu ja vähene kaasatus Eesti avalikku ellu;
15. senise eesti keele õppe kesised tulemused, mis takistavad venekeelse töötajaskonna, sh ka Eestis kooli lõpetanud noorte eneseteostust tööturul;
16. Eesti kultuuri ja eesti identiteedi ohustatus globaliseerivas maailmas, kultuurilise kapseldumise oht;
17. loovuse asendumine tarbijaliku ja meelelahutusliku kultuurisuhtega;
18. Eesti vähene atraktiivsus kõrgetasemelise ja innovatiivse loomekeskkonnana – järelkasvu vähesus ja ajude pöördumatu äravool.

Eesmärgid võiksid olla

12. kõikides Eesti piirkondades elementaarsete kommunikatsiooni-, transpordi- ja sotsiaalteenuste, kohalike kultuurikogukondade ja külatasandi ühenduste elujõu tagamine;
13. piirkondliku halduse tugevdamine – haldus- ja arengukeskuste üleriigilise võrgustiku loomine;
14. rahvusvähemuste usalduse suurendamine Eesti riigi vastu ja erinevuste vähendamine eestlaste ja mitte-eestlastest Eesti kodanike karjäärivõimalustes, sissetulekutes ning poliitilises osaluses;
15. eesti keele õppe efektiivsuse suurendamine üldhariduskoolis ning täiskasvanute õppes;
16. Eesti kultuuriruumi elujõulisuse ja rahvusvahelise atraktiivsuse tagamine;
17. loovuse ja innovatiivsuse motiveerimine kõikidel elualadel;
18. noorele põlvkonnale rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliste eneseteostusvõimaluste loomine Eestis.

Poliitikasoovitused

12. Ääremaal elementaarsete kommunikatsiooni-, transpordi- ja sotsiaalteenuste ning kohalike kultuurikogukondade ja külatasandi ühenduste elujõu tagamine:

- 12.1. ääremaade sidumine maakonnakeskustega regulaarsete ja/või nõudeühissõidukite abil, millel on senisest sobivam liikumisgraafik;
- 12.2. kogukonnale vajalike teenuste arendamine piirkondlike tegevuskavade alusel:
  - 12.2.1. side-, panga- ja kaubandusteenused multifunktsionaalsetes kogukonnakeskustes,
  - 12.2.2. viimaste puudumisel rändteenuse rakendamine universaalse poe-, posti- ja pangabussi näol, millele saab tellimusi esitada nii telefonitsi kui ka internetis;
- 12.3. ääremaal esmaste elutingimuste (joogivesi, teeühendus, elekter, internetiühendus) loomise toetamine;
- 12.4. jätkuva ja süsteemsema toetuse tagamine riiklike programmidenä piirkondliku identiteedi (nt võrokeled, setod, Peipsi vanausulised, saarlased, hiidlased, mulgid, virulased, narvalased, kihnlased jt) ja kodukandiliikumise tugevdamiseks.

13. Piirkondlike haldus- ja arendusstruktuuride tugevdamine:

- 13.1. piirkondlike haldus- ja arengufunktsioonide tugevdamine;
- 13.2. ettevõtluse arengu piirkondlike strateegiate algatamine;
- 13.3. võrgustikmajanduse (klasterdumise) põhimõtete rakendamine, toetades regioonis oluliste perspektiivsete majandusharude sisest ja vahelist koostööd innovatsiooni ja uute ettevõtete tekkeks;
- 13.4. ühtsete piirkondlike haridusruumide loomine üldharidusest rakenduskõrghariduse ja kutseõppeni, tagamaks sealsetele ettevõtetele vajalike teadmiste ja oskuste jagamist;
- 13.5. regionaalse tasakaalu ja riigist väljarände vähendamise huvides uute kõrgemat kvalifikatsiooni eeldavate töökohtade loomise soodustamine väljaspool Harju- ja Tartumaad,
  - 13.5.1. nt kaugtöökeskuste üleriigilise võrgustiku loomine, pakkumaks ääremaal kontoritöökohti (ennekõike naistele, et vähendada nn pruudiprobleemi);
- 13.6. poliitika tegemisel pikaajaliste arenguprogrammide rakendamine, samas taotluspõhiste meetmete osakaalu vähendamine.

14. Erinevuste vähendamine eestlaste ja mitte-eestlastest Eesti kodanike karjäärivõimalustes, sissetulekutes ning poliitilises osaluses:

- 14.1. rahvusvähemuste sobiva kvalifikatsiooniga esindajate aktiivsem kaasamine juhtivatele positsioonidele avalikus teenistuses;
- 14.2. tähelepanu pööramine konstruktiivsele dialoogile venekeelse vähemusega nii meedias kui ka kodanikuühiskonnas.

15. Eesti keele õppimise võimaluste ja õppe kvaliteedi parandamine:

- 15.1. meetmepaketi väljatöötamine eesti keele (võõrkeelena) õpetajate, samuti venekeelses või muus võõrkeelses koolis eesti keeles õpetatavate ainete õpetajate väljaõpetamiseks ja täiendusõppeks, nende töö motiveerimiseks ja kvaliteedi hindamiseks;
- 15.2. senisest enam rahaliste vahendite suunamine mitte-eestlastest täiskasvanute eesti keele õpetamise meetodite ja (sh uue meedia võimalusi kasutavate) õppevahendite väljatöötamiseks ning eesti keele õppimise motiveerimiseks ja õppe tulemuslikkuse parandamiseks;
- 15.3. eestikeelse lasteaia ja eestikeelse alushariduse kättesaadavaks tegemine rahvusvähemuste ja immigrantide peredes kasvavatele lastele ning mitmekultuuriliste rühmadega töötavatele lasteaedadele ja koolidele lisaraha tagamine pedagoogilise abipersonali palkamiseks.

16. Eesti kultuuriruumi elujõulisuse ja rahvusvahelise atraktiivsuse tagamine:

- 16.1. suurem riiklik panustamine Eesti kultuuri rahvusvaheliseks levitamiseks ja integreerimiseks globaalsesse (sh tehnoloogilisse) kultuuriruumi;
- 16.2. filantroopiakultuuri edasiarendamine maksusoodustuste kaudu;
- 16.3. eri ametkondade ressursside koordineeritud rakendamine Eesti kultuuri maailmale tutvustamisel ja kultuuriloo aktiivsel välisturundusel.

17. Loovuse ja innovatiivsuse motiveerimine:

- 17.1. haridusasutuste õppekavades ja õppemeetodites noorte loovuse ja innovatiivsuse arendamine;
- 17.2. huvihariduse tasuta kättesaadavuse laiendamine kõigile soovijatele ning noorte kunsti-, teadus- ja spordialase huvitegevuse toetamine, seda eriti maapiirkondades.

18. Noore põlvkonna rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliste eneseteostusvõimuste loomine Eestis:

- 18.1. professionaalsete kultuuriloojate Eestis tegutsemise motiveerimine;
- 18.2. rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliste loometingimuste võimaldamine;
- 18.3. loovtöötajate sotsiaalmajanduslikule turvalisusele suurema tähelepanu pööramine:
  - 18.3.1. riiklike loomestipendiumide määrade suurendamine ja nende sidumine pensionikindlustusega;
- 18.4. eesti kirjanike loomingu tõlkimise riiklik toetamine.

11. Lisad

Autorid

Anzori Barkalaja on Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia direktor. Peamine uurimis- ja ekspertiisivaldkond on kultuuriantropoloogia, sh identiteet ja kogukonnadünaamika ning süsteemide kohanemis-, õppimis- ja loovusprotsessid.

Raul Eamets on Tartu Ülikooli majandusteaduskonna makroökonomika professor ja rahvamajanduse instituudi juhataja. Peamised uurimisvaldkonnad on struktuursed muutused siirderiikide tööturul, tööjõu nõudluse modelleerimine, tööturu paindlikkus, töösuhete, tööpoliitika ning tööturu voogude analüüs.

Mati Heidmets on Tallinna Ülikooli psühholoogiaprofessor, samuti Eesti Kõrghariduse Kvaliteediagentuuri hindamisnõukogu esimees. Peamised uurimis- ja ekspertiisivaldkonnad on sotsiaalne areng ja arenguhindamine, kvaliteedikindlustus kõrghariduses, keskkonnapsühholoogia.

Maris Jesse on Tervise Arengu Instituudi direktor ja varem juhtinud Eesti Haigekassat. Ekspertiisivaldkond on tervishoiukorraldus.

Rainer Kattel on Tallinna Tehnikaülikooli innovatsioonipoliitika professor ja avaliku halduse instituudi direktor. Peamised uurimisvaldkonnad on innovatsioon ja innovatsioonipoliitika, avaliku halduse roll innovatsioonis ja majandusarengus.

Aado Keskspaik on Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi vanemteadur. On uurinud regionaalarengu temaatikat, osalenud mitme arengukava ja planeeringu koostamises.

Jaak Kliimask on Eesti Maaülikooli inimgeograafia lektor ja uurib regionaalarengu, territoriaalse planeerimise ning halduskorralduse temaatikat.

Garri Raagmaa on Tartu Ülikooli regionaalplaneerimise õppejõud. Peamised uurimis- ja ekspertiisivaldkonnad on kohaliku ja regionaalse arengu planeerimine, territoriaalne haldus ja regionaalne innovatsioon.

Antti Roose on Tartu Ülikooli regionaal- ja keskkonnageograafia teadur. Peamised uurimisvaldkonnad on keskkonnamõjude ja -muutuste ruumianalüüs, territoriaalne planeerimine ja kohalik areng.

Viive-Riina Ruus on Tallinna Ülikooli emeriitprofessor. Teadustööd teinud haridusteooria, -poliitika, õppekavade ja koolikeskkonna arendamise valdkonnas. Olnud tegev üldhariduskoolide õppekavade koostamises ja osalenud rahvusvahelistes eksperdikomisjonides. Eesti haridusfoorumi asutajaliige.

Tiit Tammaru on Tartu Ülikooli rahvastiku- ja linnageograafia professor ning Tartu Ülikooli Välis-Eesti uuringute keskuse juhataja. Peamised uurimisvaldkonnad on Eesti-sisene ränne, linnade ja regioonide areng, Eestist väljaränne ja immigrantide paigutust mõjutavad tegurid.

Erik Terk on Tallinna Ülikooli Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi direktor, IASA (*International Institute for System Analysis*) nõukogu liige ja Arengufondi juhatuse aseesimees. On tegelenud peamiselt tuleviku-uuringute metoodika, strateegilise juhtimise ja pikaajalise majandusarengu analüüsiga.

Viited

- 1 *Euroopa 2020. aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia*. Komisjoni teatis: Brüssel. 2010. http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/complet_et.pdf
- 2 <http://www.thefreedictionary.com/asset>; http://www.experiencefestival.com/a/Asset_-_Definition_of_asset/id/4811694
- 3 http://www.experiencefestival.com/a/Asset_-_Definition_of_asset/id/4811694
- 4 Hjerpe, R. (2000) *Social Capital and Economic Growth*. Proceedings of the Meeting on the Social Dimensions in Sustainable Development 2, 87–105.
- 5 <http://www.clickz.com/3631727>
- 6 <http://www.answers.com/topic/human-development-index>
- 7 <http://www.undp.org/publications/annualreport2009/index.shtml>
- 8 <http://www.kogu.ee/public/eia2009/EIA2009redis.pdf>
- 9 Nõmman, T., Luiker, L., Eliste, P. (2002) *Eesti arengu alternatiivne hindamine: jätkusuutlikkuse näitajad*. Praxis: Tallinn. http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Publikatsioonid/Eesti_arengu_alternatiivne.pdf
- 10 The World Bank (1997) *Expanding the Measure of Wealth. Indicators of Environmentally Sustainable Development*. ESSD Studies and Monograph Series No. 17. Washington, DC.

Kunte, A., Hamilton, K., Dixon, J., Clemens, M. (1998) *Estimating National Wealth: Methodology and Results*. The World Bank: Washington, D.C.

Everett, G., Wilks, A. (1999) *The World Bank's Genuine Savings Indicator: a Useful Measure of Sustainability?* <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/environment/gensavings.pdf>
- 11 Coleman, J. S. (1988) *Social Capital in the Creation of Human Capital*. American Journal of Sociology, 94, 95–120.
- 12 Parts, E. (2005). *Sotsiaalse kapitali ja institutsioonide roll post-kommunistlike riikide majandusarengus*. Estonian Social Science Online. <http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febook20-02.pdf>
- 13 Kaldaru, H. (2006). (Toim.) *Sotsiaalkapital, majandusareng ja ühiskondlik vastutus*. Tartu Ülikooli Kirjastus: Tartu.
- 14 Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press: Princeton.
- 15 Bourdieu, P. (1986) *The forms of capital*. Richardson, J. (Ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, 241–258. Greenwood: New York.
- 16 http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____26041.aspx
- 17 <http://statistikaamet.wordpress.com/>
- 18 Ainsaar, M., Maripuu, L. (2008) *Eesti rahvastik 2007–2020*. Rahvastikuministri büroo. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Eesti_rahvastik2007-2020.pdf
- 19 Ainsaar, M., Soo, K. (2008) *Kohalike omavalitsuste toetus lastega peredele Eestis 2007*. Tartu Ülikool. Sotsioloogia ja Sotsiaalpoliitika Instituut. http://www.rahvastikuminister.ee/public/ARUANNE_2007_30.pdf.
- 20 Katus, K., Puur, A., Põldma, A. (2008) *Eesti pere- ja sündimusuuring. Teine ring. Standardtabelid*. Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus: Tallinn.
- 21 *Rahvastikupoliitika alused 2009–2013*, 12. http://www.valitsus.ee/failid/Rahvastikupoliitika_alused_muudetud.pdf
- 22 EC (2009) *The 2009 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies for the EU-27 Member States (2007-2060)* http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary13784_en.htm
- 23 *2nd European Demography Report* (2008) European Commission.

- 24 <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00125&plugin=1>
- 25 <http://www.ti.ee/index.php?page=57&>
- 26 <http://www.riigikogu.ee/doc.php?49669>
- 27 Reinap, M. (2009) *Olulisemate käitumuslike terviseriskide majanduslik koormus*. Magistritöö. Tallinna Tehnikaülikool.
- 28 Konjunkturiinstituut (2008) *Alkoholitarbimine ja alkoholipoliitika*. [http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Alkoholi_tarbimine_ja_alkoholipoliitika_2008\(kokkuvote\).pdf](http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Alkoholi_tarbimine_ja_alkoholipoliitika_2008(kokkuvote).pdf)
- 29 Konjunkturiinstituut (2008) *Eesti alkoholiturg 2009*. [http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Eesti_alkoholiturg_2009._aastal_\(kokkuvote\).pdf](http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Eesti_alkoholiturg_2009._aastal_(kokkuvote).pdf)
- 30 Tervise Arengu Instituut (2009) *Täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring 1990–2008*. <http://www.tai.ee/?id=5239>
- 31 EKI (2009) *Alkoholi tarbimine ja alkoholipoliitika 2008 (elanike hinnangute alusel)*. Tallinn. [http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Alkoholi_tarbimine_ja_alkoholipoliitika_2008\(kokkuvote\).pdf](http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Alkoholi_tarbimine_ja_alkoholipoliitika_2008(kokkuvote).pdf)
- 32 Tallinna Ülikool ja Tervise Arengu Instituut (2008) *Koolinoored ja uimastid. ESPAD uuring 2007*. http://www2.tai.ee/teated/Yritused/Avalik_arutelu_Alkoholi_tarbimine_ja_vigastused_Eestis_Kuidas_edasi/Alkoholi_tarbimine_noorte_hulgas.pdf
- 33 Science Group of the European Alcohol and Health Forum (2009) *Does marketing communication impact on the volume and patterns of consumption of alcoholic beverages, especially by young people? - a review of longitudinal studies*. Summary report. http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/alcohol/Forum/docs/ev_20090223_mi_en.pdf
- 34 <http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12945067>
- 35 Lauder, H., Brown, P., Dillabough, J., Halsey, A. H. (Toim.) (2006) *Education, Globalization, and Social Change*. Oxford University Press.
- 36 OECD (2006) *The Programme for International Student Assessment (PISA)* <http://www.oecd.org/dataoecd/15/13/39725224.pdf>
- 37 Ruus, V., Henno, I., Reiska, P. (2008) *Üldhariduse olukorrast hariduse tulevikukujundajatele*. Riigikogu Toimetised 18, 51–64.
- 38 *Haridus- ja teaduspoliitika arengunäitajad* (2008) <http://www.valitsus.ee/?id=8821>
- 39 TIMSS (2003) *Rahvusvaheline matemaatika ja loodusainete võrdlusuuring*. Haridus- ja teadusministeerium: Tartu. <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=3996>
- 40 Loogma, K., Ruus, V., Talts, L., Poom-Valickis, K. (2009) *Õpetaja professionaalsus ning tõhusama õpetamise ja õppimise uuringu TALIS tulemused. Eesti aruanne*. Haridus- ja teadusministeerium: Tartu. <http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=9662>
- 41 OECD (2009) *Education at a Glance. OECD indicators*. <http://www.oecd.org/dataoecd/43/5/43638563.pdf>
- 42 Riigikantslei strateegiabüroo (2010) *Eelanalüüs EL2020 ja Eesti2020 eesmärkide seadmiseks ning järgneva 10 aasta poliitikaprioriteetide ning Eesti EL huvide aruteluks*. Riigikantslei strateegiabüroo. http://www.riigikantslei.ee/failid/Eesti_2020_kitsaskohad.pdf
- 43 Rahandusministeerium (2009) *Lühiülevaade 2010. aasta riigieelarvest*. <http://www.fin.ee/doc.php?104336>
- 44 Nurmela, K. (2009) *Täiskasvanuhariduses osalemise barjäärid: mitte-osalemise põhjuste variatsioonid*. Magistritöö. Tallinna Ülikool. Tsiteeritud: Eesti Inimarengu Aruanne 2009, 64–65. <http://www.kogu.ee/public/eia2009/EIA2009redis.pdf>
- 45 Eamets, R. (2002) *Tööturg, palk ja tööpuudus. Majanduse abc*. Arrak, A. (Toim.) Tartu.
- 46 Siseministeerium/TÜ (2009) *Eesti regioonide majandusstruktuuri muutuste prognoos* http://www.siseministeerium.ee/public/SIREG_lqpparuanne_2_.pdf
- 47 *Eesti regioonide majandusstruktuuri muutuste prognoos*. Tallinn: Siseministeerium. http://www.siseministeerium.ee/public/SIREG_lqpparuanne_2_.pdf
- 48 Vihalemm, T., Lauristin, M. (2008) *Elukvaliteet ja lõimumine*. Eesti Inimarengu Aruanne 2008, 81–101, Eesti Koostöö Kogu, Tallinn

- 49 Vihalemm, T., Lauristin, M. (2008) *Elukvaliteet ja lõimumine*. Eesti Inimarengu Aruanne 2008, 81–101, Eesti Koostöö Kogu, Tallinn.
- 50 Vetik, R. (2007) *Eesti elanike hoiakud uusimmigratsiooni ja mitmekultuurilisuse suhtes*. Justiitsministeeriumi poolt tellitud uuringu esitluse materjalid. http://www.rahvastikuminister.ee/public/kooskola_olukord.doc
- 51 Vihalemm, T., Lauristin, M. (2008) *Elukvaliteet ja lõimumine*. Eesti Inimarengu Aruanne 2008, 81–101, Eesti Koostöö Kogu, Tallinn
- 52 EIA (2009) *Eesti Inimarengu aruanne 2008*, 91–94. http://www.kogu.ee/public/EIA08_est.pdf
- 53 Lauristin, M. (2008) *Mitte-eestlased Eesti rahvastikus ja kodanikkonnas*. Heidmets, M. (Toim.). Eesti inimarengu aruanne 2007 (46–47), Eesti Koostöö Kogu, Tallinn.
- 54 Vetik, R. (2008) *Riigiidentiteet ja ühiskonna avaliku sfääri sidusus*. Integratsiooni monitooring 2008. http://www.rahvastikuminister.ee/public/Riigiidentiteet_ja_avaliku_sf_ri_sidusus.pdf
- 55 Lindemann, K., Saar, E. *Mitte-eestlased Eesti tööturul*. EIA 2008, 95–100.
- 56 <http://www.ekk.edu.ee/eksaminandile/eesti-keele-tasemeeksamid/statistika-ja-analuusid>
- 57 http://www.riigikantselei.ee/failid/Saastev_Eesti_21.pdf
- 58 Lauristin, M. (2008) *Kodanikud ja mittekodanikud*. Integratsiooni monitooring 2008. http://www.rahvastikuminister.ee/public/Kodanikud_ja_mittekodanikud.pdf,12.
- 59 Kaasa, A. (2007) *Effects of Different Dimensions of Social Capital on Innovation: Evidence from Europe at the Regional Level*. <http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb51.pdf>